

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ДЕННА ФОРМА НАВЧАННЯ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри
_____ Лихова С.Я.
«___» _____ 2020 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «МАГІСТР»
ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«Правоохоронна діяльність»

Тема: «Кримінально-правова охорона життя та здоров'я дітей в Україні»

Виконавець: студентка 2 курсу, групи ПР-202 Волошина Валерія
Володимирівна

Керівник: д.ю.н., професор, завідувач кафедри кримінального права і процесу
Лихова Софія Яківна

Київ–2020

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Юридичний факультет
Кафедра кримінального права і процесу
Освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
_____ Лихова С.Я.
«_____» _____ 2020 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Волошиної Валерії Володимирівни

1. Тема роботи «Кримінально-правова охорона життя та здоров'я дітей в Україні», затверджена наказом ректора від 24 вересня 2020 р. № 1771/ст.
2. Термін виконання та захисту роботи: з 05 жовтня 2020 р. по 13 грудня 2020 р.; з 21 грудня по 27 грудня 2020 року.
3. Вихідні дані роботи: монографічна наукова література, нормативно-правові акти, нормативно-правові акти міжнародного характеру, узагальнення судової практики.
4. Зміст пояснювальної записки: проведений детальний аналіз нормативного матеріалу, спрямованого на захист життя та здоров'я дітей кримінально-правовими засобами. Основна увага приділена аналізу юридичного складу злочину «Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дитини» (ст. 137 КК України).

5. Календарний план-графік

№ пор	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1	Вибрати тему кваліфікаційної роботи	до 01.10.2020	виконано
2	Затвердити тему і план роботи у наукового керівника	до 05.10.2020	виконано
3	Визначити статистичну, інформаційну базу дослідження скласти бібліографію	до 26.10.2020	виконано
4	Оформити і обговорити з науковим керівником перший розділ роботи	до 30.10.2020	виконано
5	Оформити і обговорити з науковим керівником другий розділ роботи	до 11.11.2020	виконано
6	Оформити і обговорити з науковим керівником третій розділ роботи	до 20.11.2020	виконано
7	Доопрацювати роботу, оформити її кінцевий варіант	до 29.11.2020	виконано
8	Отримати відгук керівника та рецензії	до 05.12.2020	виконано
9	Підготувати доповідь на захист	до 10.12.2020	виконано

6. Консультанти з окремих розділів

Розділ	Консультант (посада, П.І.Б.)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Консультанти з окремих розділів не залучались			

7. Дата видачі завдання: 05.10.2020 р.

Керівник кваліфікаційної роботи _____ д.ю.н., професор, завідувач кафедри кримінального права і процесу Лихова Софія Яківна
(підпис)

Завдання прийняла до виконання _____ Волошина Валерія Володимирівна
(підпис)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Кримінально-правова охорона життя та здоров'я дітей в Україні» 114 сторінок, 191 використане джерело.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, СКЛАД ЗЛОЧИНУ, ЖИТТЯ, ЗДОРОВ'Я, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА.

Об'єктом кваліфікаційної роботи є невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх, що згідно закону визнане злочином проти життя і здоров'я особи, соціальна обумовленість встановлення за такий злочин кримінальної відповідальності, об'єктивні і суб'єктивні ознаки складу цього злочину. Предметом кваліфікаційної роботи виступають положення діючого законодавства, його тлумачення, а також доктринальні положення науки кримінального права, що стосуються проблем відповідальності за злочини проти життя і здоров'я особи.

Метою роботи є правова характеристика підстави кримінальної відповідальності за невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх: об'єкта і об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони, а також факторів соціальної обумовленості встановлення та подальшого збереження кримінальної відповідальності за цей злочин.

Методи дослідження. Методологічною основою є комплексний підхід до аналізу невиконання або неналежного виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх.

Проблема захисту неповнолітніх шляхом встановлення кримінальної відповідальності вихователів, педагогів, педіатрів, тренерів різних шкіл і спортивних секцій, інших працівників за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я підопічних є дуже складною і важливою для суспільства, держави, установ освіти і родини.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей	13
1.1. Історичні фактори кримінальної відповідальності за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей	13
1.2. Соціальні і нормативні фактори кримінальної відповідальності за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей	22
1.3. Кримінологічні фактори кримінальної відповідальності за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей	31
РОЗДІЛ 2. Об'єкт та об'єктивна сторона неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей	37
2.1. Загальний та родовий об'єкт неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей	37
2.2. Безпосередній об'єкт злочину неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей	47
2.3. Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх (аналіз суспільно-небезпечного діяння)	53
РОЗДІЛ 3. Суб'єкт та суб'єктивні ознаки неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей	66
3.1. Суб'єктивна сторона злочину щодо неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей	66
3.2. Суб'єкт злочину щодо неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей	76
РОЗДІЛ 4. Відмежування неналежного виконання обов'язків від суміжних складів та особливості кваліфікації злочину, передбаченого ст. 137 КК України	86
ВИСНОВКИ	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	96

ВСТУП

Актуальність теми визначається гостротою проблеми забезпечення охорони життя і здоров'я, належного фізичного та психічного розвитку неповнолітніх в умовах демографічної кризи, старіння нації, перевищення смертності над народжуваністю, незмінно високого показника дитячої смертності. Проблема захисту неповнолітніх шляхом встановлення кримінальної відповідальності вихователів, педагогів, педіатрів, тренерів різних шкіл і спортивних секцій, інших працівників за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я підопічних є дуже складною і важливою для суспільства, держави, установ освіти і родини. Невиконання або неналежне виконання відповідальними особами своїх професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей, їх належного фізичного та психічного розвитку загрожує заподіянням істотної шкоди їхньому здоров'ю, тяжких наслідків або смерті. Це, в свою чергу, формує передумови заподіяння шкоди майбутньому нашої країни, створює загрозу виникнення проблем економічного, соціального, політичного та культурного характеру, знижує демографічний потенціал держави і суспільства в цілому. У зв'язку з цим держава в особі правоохоронних і судових органів в тісній взаємодії з установами і організаціями охорони здоров'я, освіти, опіки та піклування повинна подбати про охорону життя і здоров'я дітей, їх належного фізичного та психічного розвитку.

Проблеми охорони життя і здоров'я особи неодноразово розглядалися вченими кримінально-правових наук, у роботах яких розкривається зміст і значення життя і здоров'я, як для окремо взятої людини, так і для суспільства в цілому, відзначається важливість захисту цих соціальних цінностей, визначаються заходи щодо запобігання суспільно небезпечних посягань, надається розгорнута характеристика ознак окремих складів злочинів. У числі таких слід назвати П. П. Андрушко, М. І. Бажанова, В. І.

Борисова, С. В. Бородіна, В. А. Глушкова, В. В. Голіну, І. І. Гореліка, М. І. Загороднікова, В. І. Касинюка, М. І. Ковальова, М. Й. Коржанського, В. М. Куца, І. П. Лановенко, В. О. Навроцького, П. І. Орлова, Е. Ф. Побегайло, А. М. Попова, Ш. С. Рашковську, В. В. Сташиса, В. І. Ткаченко, Б. С. Утевського, М. Д. Шаргородського, Н. С. Юзікову, Н. М. Ярмиш та інших. Крім цього, проблема охорони прав неповнолітніх досліджувалася з метою аналізу психології людини в ранньому, підлітковому і юнацькому віці, виявлення її вікових прагнень і потреб, особливостей розвитку і становлення самостійним членом суспільства. Подібного роду дослідження органічно доповнюють, а в деяких випадках слугують основою для висновків фахівців-юристів у частині доцільності забезпечення охорони тих або інших прав підростаючого покоління заходами кримінального закону. Серед авторів таких наукових доробок (монографій, наукових посібників, рекомендацій, науково-популярних видань і окремих статей) можна назвати Г. С. Абрамову, А. М. Белякову, А. О. Бесєдіну, Г. М. Гаврилюка, Т. В. Гришко, Г. М. Даниленко, В. Д. Єрмакова, В. О. Євко, І. В. Жилінкову, Г. В. Іваненко, Д. С. Карьова, Л. В. Кевлову, Ю. О. Корольова, Ю. О. Костенкова, Л. І. Кормич, Н. М. Крестовську, Л. О. Кузмічову, Н. Ю. Максимову, Г. М. Міньковського, Г. Г. Мошак, В. С. Мухіну, О. М. Нечаєву, В. С. Орлова, Б. П. Пузанова, Г. М. Свердлова, В. І. Селіверстова, В. С. Тадевосяна, І. А. Титаренко, С. Н. Шаховську, Р. Т. Шубу і інших. Слід також зазначити вчених - представників педагогічних і юридичних наук дореволюційного періоду: Л. М. Загурський, П. Ф. Лесграфт, В. Фармаковський, І. О. Фесенко, К. О. Шмідт, роботи яких відзначаються постановкою проблеми охорони життя і здоров'я неповнолітніх та визначенням потреби в її комплексному розв'язанні. Дослідження ознак складу злочину, передбаченого ст. 137 КК України, є науковою працею, результати якої дозволяють доповнити теоретичний аналіз проблем забезпечення охорони життя і здоров'я неповнолітніх, їх фізичного та психічного розвитку, а також захисту життя і здоров'я особи в цілому.

Актуальність роботи обумовлена і тим, що охорона життя і здоров'я неповнолітніх досліджена не повністю. Окрім іншого така неповнота пов'язана з проблемами загальнотеоретичного характеру, дискусійністю змісту окремих елементів складу злочину або їхніх ознак (об'єкта, причинного зв'язку, суб'єкта злочину). Крім цього, практика застосування норм КК України, що містять оціночні поняття (наприклад, істотна шкода), вимагає постійного переосмислення і наукового обґрунтування віднесення до їхнього змісту тих або інших явищ навколишньої дійсності.

Значною мірою актуальність дослідження визначена прийняттям нового Кримінального кодексу України, заснованого на принципово іншому розумінні прав та свобод людини. Так, у КК України передбачаються окремі злочини, які відбивають принципово новий зміст соціального інтересу в забезпеченні захисту прав неповнолітніх нормами кримінального закону. Зокрема, вперше закріплена підстава кримінальної відповідальності за експлуатацію дітей - суспільно небезпечне діяння, що містить загрозу заподіяння шкоди здоров'ю неповнолітнього, знижує ступінь розкриття внутрішніх здібностей підлітка або змінює на гірше його фізичний і психічний розвиток (ст. 150 КК України). Крім цього, вік неповнолітнього (малолітнього) потерпілого в деяких випадках застосовується у якості суттєвої ознаки для формулювання в законі злочину (ст. 137 КК України) або стає однією з домінуючих обставин, що обтяжують відповідальність і покарання за посягання на невід'ємні права людини: життя, здоров'я, різноманітні природні права та свободи (ст. ст. 120, 127, 130, 133, 135, 136, 140, 142, 144, 146, 147, 149, 152, 153 КК). Безумовно, це вимагає відповідного наукового дослідження і обґрунтування. Поряд з подібними якісними змінами в КК, теорія і практика його застосування дозволяють виявити властивості окремих суспільно небезпечних діянь, які за низки причин недостатньо конкретизовані в нормах КК і обумовлюють внесення належних обґрунтованих змін. До числа таких суспільно небезпечних діянь, відноситься невиконання або неналежне виконання професійних чи

службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх (ст. 137 КК України). У зв'язку із цим актуальним є науковий аналіз злочину, передбаченого ст. 137 КК України. Визначення підстави кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 137 КК України, яке запропоноване окремими авторами на рівні підрозділів, навчальних посібників із Особливої частини кримінального права, а також науково-практичних коментарів до КК, носить, як уявляється, фрагментарний, і дещо дискусійний характер.

Вищевказане свідчить про актуальність і необхідність проведення дослідження з метою узагальнення теоретичного, нормативного матеріалу, матеріалів практики про притягнення до майнової, дисциплінарної і кримінальної відповідальності винних у невиконанні або неналежному виконанні професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх, їх належного фізичного та психічного розвитку.

Метою і задачами роботи є правова характеристика підстави кримінальної відповідальності за невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх: об'єкта і об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони, а також факторів соціальної обумовленості встановлення та подальшого збереження кримінальної відповідальності за цей злочин. Для досягнення цієї мети були поставлені наступні задачі:

1. Охарактеризувати фактори соціальної обумовленості встановлення і збереження кримінальної відповідальності за невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх, а також посилення останньої шляхом криміналізації наслідків у вигляді істотної шкоди їх належному фізичному та психічному розвитку.

2. Надати кримінально-правовий аналіз об'єкту злочину, передбаченого ст. 137 КК України:

а) уточнити обсяг суспільних відносин, які перебувають під безпосередньою охороною норми статті 137 КК України;

б) визначити підстави встановлення кримінально-правової охорони здоров'я неповнолітнього шляхом криміналізації неналежного надання послуг з охорони здоров'я жінки, що перебуває у стані вагітності.

3. Надати кримінально-правову характеристику об'єктивній стороні злочину, передбаченого ст. 137 КК України, зокрема:

а) визначити зміст і форми суспільно-небезпечного діяння, зазначеного в нормі цієї статті, а також виявити інші суспільно небезпечні діяння у сфері охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин;

б) визначити зміст і обсяг суспільно-небезпечних наслідків невиконання або неналежного виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх, та надати правову оцінку наслідкам у виді належного фізичного та психічного розвитку неповнолітнього;

в) розглянути і теоретично обґрунтувати причинний зв'язок між невиконанням або неналежним виконанням професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх, їх належного фізичного та психічного розвитку і суспільно небезпечними наслідками.

4. Надати кримінально-правову характеристику ознакам суб'єктивної сторони злочину, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 137 КК України:

а) дослідити проблеми теорії змішаної форми вини в кримінальному праві та навести аргументи щодо можливості її застосування;

б) визначити можливі форми поєднання свідомості і волі винного під час вчинення злочину, що досліджується, а також мотиви його вчинення.

5. Надати кримінально-правову характеристику суб'єкту злочину, передбаченого ст. 137 КК України:

а) визначити загальні і спеціальні ознаки;

б) встановити інших осіб, суспільно небезпечна поведінка яких також посягає на життя і здоров'я неповнолітніх, їх належний психічний і фізичний розвиток і полягає в порушенні обов'язків, що випливають із цивільно-правових угод.

Об'єктом магістерської є невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх, що згідно закону визнане злочином проти життя і здоров'я особи, соціальна обумовленість встановлення за такий злочин кримінальної відповідальності, об'єктивні і суб'єктивні ознаки складу цього злочину.

Предметом магістерської виступають положення діючого законодавства, його тлумачення, а також доктринальні положення науки кримінального права, що стосуються проблем відповідальності за злочини проти життя і здоров'я особи.

Методи дослідження. Методологічною основою є комплексний підхід до аналізу невиконання або неналежного виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх. При проведенні дослідження застосовувалися наступні наукові методи:

- логіко-історичний і історико-правовий, що дозволило проаналізувати фактори соціальної обумовленості кримінально-правового захисту відносин щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх, а також їх фізичного та психічного розвитку;

- діалектичний - при дослідженні елементів і ознак складу злочину;

- догматичний - при опрацюванні законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх;

- порівняльно-правовий - при проведенні порівняльного аналізу норм чинного КК, а також окремих норм законодавства України і інших країн;

- системно-структурний і функціональний методи, завдяки використанню яких досліджувалися суспільні відносини щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх, а також ознаки об'єктивної та суб'єктивної сторін, суб'єкта злочину під кутом зору порівняння змісту норм чинного кримінального, адміністративного та цивільного законодавства.

Наукова новизна отриманих результатів обумовлена тим, що досліджено зміст поняття «істотна шкода здоров'ю неповнолітнього» і, використовуючи це поняття, обґрунтував необхідність доповнення змісту диспозиції ст. 137 КК України. Крім того, у роботі обґрунтовується необхідність розширення кола обов'язків, порушення яких, подібно професійним чи службовим, здатне заподіяти шкоду життю і здоров'ю неповнолітнього. Відповідно розширено коло осіб, що підпадають під ознаки суб'єкта цього злочину.

Структура магістерської роботи. Робота включає вступ, три розділи з восьми підрозділів, висновки, список використаної літератури в кількості 191 джерел. Загальний обсяг – 114 сторінок.

РОЗДІЛ 1
СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ЩОДО ОХОРОНИ
ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ

1.1. Історичні фактори кримінальної відповідальності за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей

Дослідження ознак складу злочину вирішальним і головним чином дозволяє стверджувати про протиправність певної поведінки людини. Разом з тим, аналіз і визначення протиправності діяння лише частково відбиває його соціальну сутність - суспільну небезпечність, ступінь внутрішньої здатності заподіяти шкоду певним соціальним інтересам, зміст цих інтересів, ступінь їхньої важливості як для окремої особи, так і суспільства в цілому, а також залежність змісту кримінально-правової норми від конкретних соціальних умов. Відповідь же на це запитання міститься в дослідженні соціальної обумовленості (соціальної необхідності) окремої норми кримінального права. Відносно норми, передбаченої ст. 137 КК, дослідження ознак складу злочину, а також соціальної обумовленості не проводилося, оскільки передбачений нею склад злочину є новим для кримінального законодавства України. В силу зазначеної обставини в цьому розділі увага приділяється аналізу деяких факторів соціальної обумовленості встановлення, а тим самим і збереження кримінально-правової заборони на невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх (ст. 137 КК 2001 р.).

При безперечній і всіма визнаній важливості проблеми соціальної обумовленості кримінального закону - «процесу виявлення суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнання допустимості, можливості і доцільності кримінально-правової боротьби з ними» [90, с. 29] – ця проблема представляється не вирішеною і залишає підстави для

дискусії. Головним чином така невирішеність пов'язана з визначенням вихідних точок розгляду суспільно небезпечного діяння і його наслідків, оцінки таких і віднесення до числа злочинних і кримінально-караних. Зокрема наука кримінального права пропонує дослідникам оперувати факторами, нормами, підставами, принципами, умовами, завданнями, еталонами, критеріями, способами, а також приводами встановлення соціальної обумовленості того або іншого виду поведінки людини. Крім цього, поки що не запропонований вичерпний перелік таких вихідних точок розгляду суспільно небезпечного діяння. Так, ознайомлення зі змістом монографій і наукових праць з питання про соціальну обумовленість встановлення кримінально-правової заборони дозволило, наприклад, О. І. Коробєєву виявити біля двадцяти таких факторів і вказати на можливість їхнього збільшення при відображенні специфіки деяких необережних злочинів [90, с. 33-34]. Керуючись завданням встановлення соціальної обумовленості окремого злочину і не маючи у своєму розпорядженні можливість обґрунтувати правомірність доповнення КК статтею 137 КК із позицій всіх відомих науці факторів, визнаємо можливим обмежитися аналізом історичних, соціальних, нормативних і кримінологічних груп факторів, які у своїй сукупності, як уявляється, у достатній мірі характеризують ступінь суспільної небезпечності невиконання або неналежного виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей і дозволяють стверджувати про ефективність захисту від нього нормами кримінального закону.

Охорона життя і здоров'я неповнолітніх становила в минулому і становить в теперішньому часі підвищений інтерес суспільства, оскільки у своїй сутності стосувалася проблеми виживання людства, забезпечення генофонду, виховання нового здорового покоління. «Момент історичної спадковості і психологічної звичності в праві настільки істотний, що попередня і довгостроково існуюча караність діяння набуває принципово

самодостатнього значення, обґрунтовує себе фактом власного існування» [144, с. 214].

Аналіз деяких джерел права минулого дозволяє стверджувати, що вирішення питання щодо охорони життя і здоров'я дітей перебувало в сильній залежності від соціального становища дитини, наявності у неї вроджених недоліків і, головним чином, усталеного стереотипу ставлення до дітей у певний історичний період. Законодавство стародавніх часів вирізнялось невизнанням особистих прав за неповнолітніми, припускало досить жорстоке з ними поводження з боку батьків і представників правлячих кіл, що, мабуть, відповідало духу тих часів - агресивних воєн, постійної боротьби за виживання, рабства, сильної залежності від кліматичних природних умов. Подібне ставлення до прав неповнолітніх збереглося і в середньовіччі. Незначна відмінність стосується норм, які побічно, переборюючи сформований стереотип про повну владу батьків над життям дітей і інших їхніх прав, передбачали право неповнолітніх на турботу з боку суспільства і держави, закріплювали деякі обмеження і запобіжні заходи у відносинах з ними. Мова йде про опіку і піклування, які встановлювалися над дітьми, що залишилися без батьків, вікових обмеженнях у залученні дітей кріпаків до праці, а також про деякі випадки надання державної допомоги неповнолітнім, батько яких загинув, перебуваючи на державній службі. При цьому відразу необхідно обмовитися, що ці норми були націлені на регулювання цивільних (сімейних) і адміністративних відносин, а кримінальної відповідальності, за рідким винятком, не передбачали. Разом з тим, вивчення законодавства минулих століть дозволяє виявити деякі тенденції в розвитку інституту охорони життя і здоров'я неповнолітніх, які варто враховувати при осмисленні підстав прийняття і подальшого розвитку положень ст. 137 КК.

Відзначаючи наявність інституту опіки в джерелах стародавнього права і вказуючи в числі таких на закони Стародавнього Риму XII Таблиць (середина V ст. до н.е.) необхідно звернути увагу на законодавче

закріплення інфантициду – права батька на вбивство дитини, що з'явилася на світ з уродженими недоліками: «А виродок уродиться, трьох сусідів відоков налєсть. Ту по праву вбити» (Таблиця IV, пункт 13). Норма подібного змісту вказує на досить тривалий шлях і принципову (діаметральну) зміну ставлення суспільства і держави до прав неповнолітніх на життя – від повного невизнання до встановлення спеціальної відповідальності за невжиття заходів індивідуальної корекції вроджених недоліків¹. Положення, що закріплюють інститут опіки, зустрічаються також у законодавстві Київської Русі – Руській правді, що дійшла до наших часів у скороченій і просторовій редакціях (стаття 99 просторової редакції). Беручи до уваги велике значення і вплив церкви на формування суспільних відносин у Київській Русі у ті часи можна навести висловлювання новгородського архієпископа Ільї-Іонана, у якому дається вказівка як священикам, так і парафіянам про міру ставлення до вагітної жінки під час перебування останньої в церкві. Зміст даної вказівки такий, що дозволяє стверджувати про наявність охорони вагітності й, відповідно, життя і здоров'я майбутньої дитини. «Єгда жена носіт в утробе, не веліте ей кланятся на колєнях, ні

¹ Аналізуючи законодавство Стародавнього Риму і звертаючи при цьому увагу на правове положення дітей, юрист ХІХ століття Л. М. Загурський відмітив специфічну роль батька як голови сім'ї, а також особливості в розумінні власне поняття «сім'я», що склалося у римських юристів на той час. У відношенні останнього відмічено, що поняттю сім'ї в контексті родинному передєє поняття сім'ї, що складається із батька (голови родини) та осіб, що підкорені його владі, без відмінностей між рабами та дітьми [63, с. 5-6]. Подібний стан речей значною мірою пояснює право батька вбити новонародженого, який з'явився на світ с недоліками (інфантицид). Але цим влада батька над дітьми в Стародавньому Римі не обмежувалась. Як стверджує Л. М. Загурський, в Стародавньому Римі батько міг убити будь-яку свою дитину, незалежно від віку і стану здоров'я. «Поява дітей із небуття обумовлена іншою істотою, батьком, дякуючи якому вони користуються дорогоцінним благом – життям. Діти суть члени його і якщо батько, говорить Сенека, має мужність відсікти собі руку, вражену проказою, він має таке ж право вбити свого сина. Подібний погляд нічим не відрізнявся від погляду власника на річ, котра йому належить» [63, с. 5].

рукою до землі, ні в великій пост: Ібо от того вирізаються і ізметають младенца».

Норми, що закріплюють і розвивають інститут опіки знайшли своє відображення в більш пізніх нормативних актах Російської імперії, у складі якої перебувала Україна (у ті часи – Малоросія), а також у законодавстві середньовічної Європи². Зокрема, у Соборному Укладенні 1649 р. передбачалися норми наділення прожитком внів і дочок тих солдатів, які перебували на царській службі і загинули в боях або у зв'язку з виконанням свого обов'язку (Глава XVI, ст.ст. 30-32), про відповідальність опікунів за зловживання своїми опікунськими правами (Глава XVI, ст. 54). Крім цього, передбачалась заборона на звернення до кабали («похолопління») осіб, що не досягли п'ятнадцяти років. «А давати служиві кабали на холопів, які будуть у п'ятнадцяти років, а які будуть менші п'ятнадцяти років, і на тих служили кабали не давати. А хто служиву кабалу обмане, і та кабала вершити по суду» (Глава XX, ст. 20). Разом з тим, зазначений нормативний акт зберігав абсолютну владу дорослих над дітьми і незмінно відбивав нерівність права на життя неповнолітнього в порівнянні з аналогічним правом його батьків.

Беручи до уваги призначення, мету прийняття і, головним чином, внутрішній зміст норми про відповідальність за невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх (ст. 137 КК), необхідно особливо відзначити норму Укладення про покарання кримінальні і виправні 1885 р., закріплену в ст. 855: «Якщо жінка, знаючи, що має заразливу або іншу шкідливу хворобу, приховавши її або промовчить про неї, піде в годувальниці або няньки, то вона, вилікувавшись, піддається покаранню...» [44, с. 265]. У цьому

² До числа таких відноситься Хартія Генріха I (1100 р.), Баронські статті (Англія, 1215 р.) [6, с. 118], Саксонське зерцало (Германія, приблизно 1230 р.), що передбачали, окрім загальних правил про встановлення опіки, випадки обов'язкового встановлення опікунства – над дітьми-каліками, карликами та виродками (ст. 4 Книги першої Саксонського зерцала).

випадку дослідникам представляється можливість відзначити норму, що безпосередньо охороняє життя і здоров'я неповнолітніх у тому числі від необережного заподіяння шкоди.

Встановлення кримінальної відповідальності за подібного роду діяння свідчить про початок формування тенденції законодавчого закріплення додаткових (нових) заходів охорони прав неповнолітніх.

Безумовно, що в ст. 855 Укладення про покарання кримінальні і виправні 1885 р. законодавець того часу однозначно визначив важливість охорони життя і здоров'я дітей і, можливо, уперше сформулював спеціальну підставу за невиконання або неналежне виконання професійних обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх. Закріплювалися також норми відповідальності за порушення постанов про виховання юнацтва (Розділ 6), а також про роботу малолітніх на заводах, фабриках, мануфактурах, ремісничих закладах (ст. 1404-1) [44, с. 456].

Не дивлячись на зміни, що намітилися у законодавстві XVIII - XIX століть і закріплення в кримінальному законодавстві низки норм, які передбачали відповідальність за заподіяння шкоди життя і здоров'ю дітей, необхідно відзначити їхню поодинокість і розрізненість.

Вважаємо, що норми законодавства тих часів відбивали інтерес не стільки в поліпшенні генофонду, подоланні важкої спадковості, нарешті, формуванні повноцінної особи, скільки в забезпеченні потреб суспільства в робочій силі, збереженні громадського порядку, профілактики росту злочинності серед безпритульних, а також поширення інфекційних захворювань і епідемій.

Про необхідність закріплення в законодавстві спеціальних норм, що регулюють питання охорони життя і здоров'я неповнолітніх, а також про важливість розв'язання існуючої проблеми неодноразово вказувалося вченими в окремих працях тих часів, які дійшли до нас і без розгляду яких історія змін законодавства виглядає «молодою» з погляду соціальної

обумовленості, а самі зміни – привнесеними ззовні³. До числа таких відноситься робота К. О. Шмідта «Нагляд за правильним положенням тіла дітей: Поради батькам, вихователям і вчителям» (1883 р.), дослідження І. О. Фесенко «Вплив школи на здоров'я дітей» (приблизно кінець ХІХ століття), монографія В. Фармаковського «Шкільна дієтетика: Навчання про збереження здоров'я дітей, які відвідують школу», «Посібник з фізичної освіти дітей шкільного віку» П. Ф. Лесграфта [115] та інші. Зокрема І. О. Фесенко відзначав наступне: «Завдання школи полягає не тільки в розвитку розумових і моральних здібностей дитини, але також і фізичних: школа повинна піклуватися про розвиток не тільки душі, але і тіла! (...) У дійсності умови більшості сучасних шкіл представляють багате джерело цілого ряду хвороб і страждань для своїх вихованців». В розвиток зазначеної точки зору можна привести думку П. Ф. Лесграфта про те, що необхідно спочатку встановити наукові основи для фізичного розвитку, тому що тоді тільки можна буде надати, за допомогою прямих досліджень і узагальнень, наукові обґрунтування розумового і морального розвитку дитини [115, передмова]. Велике значення в питанні забезпечення охорони життя і здоров'я дітей має вищевказана робота В. Фармаковського. Цей вчений вдався до вдалої спроби вирішення концептуальних проблем будівництва і обладнання закладів освіти, розробки навчальних програм, що забезпечують всебічний розвиток вихованців, охорону їхнього здоров'я⁴.

³ Напр., Кримінальний кодекс Республіки Казахстан 1997 г. містить статтю 138, що передбачає відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо забезпечення безпеки життя та здоров'я дітей.

⁴ Насамперед, В. Фармаковський дослідив особливості відбору місця для будівництва майбутньої школи, її розташування відносно сторін світу, визначення розмірів класних кімнат та їх покриття (колір стін та підлоги, висота парт, розмір вікон і т.і.). Також, він вивчав питання розкладу занять, вказавши на необхідність чергування дисциплін, які потребують великого напруження зору (читання, письмо) з уроками фізичного та трудового виховання. В. Фармаковський у числі перших відмітив важливість і значення ролі вихователів в частині контролю за станом учнів з точки зору дотримання ними правил особистої гігієни і попередження перевтоми.

Визначаючи цінність дослідження, виконаного В. Фармаковським, необхідно визнати, що в ньому закладені основи науки шкільної дієтетики⁵.

У 1917 р. на території колишньої Російської імперії відбулася епохальна подія, відзначена утворенням нових держав, у тому числі РСФСР і, згодом, УРСР. На початку свого становлення і розвитку політика цих держав відмічалась повною відмовою від усього минулого, бажанням побудувати принципово нове суспільство і систему керування ним. Відбулася відмова і від використання законодавчої бази Російської імперії (старого режиму) – норми права, найчастіше, підмінювалися революційною доцільністю. Що стосується кримінально-правових норм, то кримінальне законодавство того часу ґрунтувалося на Керівних засадах з кримінального права РСФСР 1919 р. і припускало застосування заходів кримінальної репресії за аналогією¹. Кримінально-караними визнавалися діяння, що порушують «узаконення і розпорядження робочого і селянського уряду». Разом з тим, дослідники законодавства того часу, що стосувалось забезпечення прав дітей, відзначають, що після революції 1917 р. нова влада проголосила принцип суспільного виховання дітей, які залишилися без батьків. Більше того, відзначається наявність пропозицій щодо державного виховання всіх дітей, які народжувалися в країні [57, с. 107–110]. За такого положення законодавства представляється можливим зробити припущення, що життя і здоров'я неповнолітніх, нарівні з іншими соціальними інтересами, охоронялися від суспільно небезпечних посягань, у тому числі вчинених через необережність. Однак, Кримінальний кодекс 1922 р., що був першим системотворним джерелом кримінального права УРСР і вже передбачав розподіл на Загальну і Особливу частини безпосередньо не містив норм, які, подібно нормам Укладення про покарання кримінальні і виконавчі 1885 р., закріплювали б кримінальну відповідальність за різного роду порушення обов'язків щодо охорони

⁵ Дієтетика – за В. Фармаковським - вчення про збереження здоров'я дітей, які відвідують школу.

(запобіганню шкоди) життя і здоров'ю неповнолітніх. Разом з тим, цей нормативний акт передбачав відповідальність за залишення малолітнього в небезпеці (ст. 163 КК 1922 р.) і закріплював відповідальність службових осіб за невиконання дій, які вони згідно обов'язкам своєї служби повинні були виконати (ст. 107 КК 1922 р.).

Більш розгорнуту охорону життя і здоров'я неповнолітніх одержали в Кримінальному кодексі УРСР 1960 року (з 1992 р. - КК України). З набуттям цим нормативним актом законної сили, при кваліфікації окремих суспільно небезпечних посягань, почала додатково враховуватися відповідна ознака – неповнолітній вік потерпілого. До числа таких, поряд із уже відомими складами злочинів, можна віднести зараження венеричною хворобою (ч. 3 ст. 108).

При подібному визначенні кола суспільно небезпечних діянь створювалася досить ефективна система правової охорони життя і здоров'я неповнолітніх від суспільно небезпечних посягань як з боку осіб, з якими неповнолітні перебували у родинних стосунках, так і інших, у тому числі наділених певними повноваженнями в частині виховання, турботи, догляду за потерпілими. Однак залишалися невирішеними і вказували на існуючу прогалину у законодавстві, питання відповідальності працівників навчально-виховних установ, що допустили небезпечний вплив на дітей сил природи, різних побутових приладів, масові захворювання, а також що не запобігли нещасним випадкам з підопічними під час різноманітних спортивних занять, елементарних прогулянок дітей у дошкільних навчально-виховних установах, уроків праці і тому подібних випадках. Слідчо-судова практика застосування КК 1960 р. йшла шляхом визнання таких осіб службовими, вбачаючи у вимогах різних правил і інструкцій із забезпечення контролю за поведінням підопічних дітей організаційно-розпорядчі обов'язки. Очевидна складність, а місцями і «натяжки» застосування в подібних випадках ст. 167 КК 1960 р. «Халатність» частково компенсувалися шляхом застосування ст. 167 КК у сукупності зі статтями,

які передбачали відповідальність за необережне вбивство (ст. 98 КК 1960 р.) або необережне заподіяння тяжкого і середньої тяжкості тілесного ушкодження (ст. 105 КК 1960 р.)⁶. Також труднощі правозастосовчої практики були обумовлені відсутністю спеціальної норми, що визначала б межі відповідальності за порушення обов'язків даного роду, вид і міру покарання за вчинений злочин, ураховувала б особливості заподіяної шкоди. Відсутність спеціальної норми негативно позначалося на попереджувальній функції кримінального закону. Подібного роду питання були, на наш погляд, у більшій частині вирішені із прийняттям Кримінального кодексу України 2001 р. і закріпленням у ньому спеціальної норми «Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей» (ст. 137 КК).

1.2. Соціальні і нормативні фактори кримінальної відповідальності за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей

Встановлення кримінальної відповідальності за невиконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей має бути обґрунтоване соціальними факторами, «що виражають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності, тобто принципами, які забезпечують соціальну адекватність криміналізації, її допустимість із погляду основних характеристик соціальних систем і процесів суспільного розвитку, відповідності кримінально-правової норми рівню, характеру суспільної свідомості і стану громадської думки» [144, с. 210].

Звернення до громадської думки, вираження якої ми знаходимо в програмних документах уряду, засобах масової інформації, виступах вчених і фахівців в галузі педагогіки, виховання, медицини, а також юридичних

⁶ Так, наприклад, за сукупністю ст. ст. 167 і 98 КК 1960 р. були кваліфіковані дії Святенко Т. Г. , виховательки дитячого садка, яка допустила загибель двохрічної дівчинки на ігровому майданчику від механічної асфіксії.

наук, дозволяє виявити особливу стурбованість станом рівня забезпечення охорони життя і здоров'я дітей, низькою народжуваністю і високою дитячою смертністю, недбалим ставленням окремих педагогів і вихователів установ дошкільної і середньої освіти до своїх прямих обов'язків.

У числі документів, що визначають загальну спрямованість політики держави в сфері охорони життя і здоров'я дітей, варто вказати Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»), у якій, в якості цілей освіти, вказується на «сприяння фізичному, психічному здоров'ю молоді, врахування потреб індивідуальної корекційно-компенсаційної спрямованості навчання і виховання дітей з вадами психофізичного розвитку» [49]. Крім цього, загальнодержавним документом, що регулює суспільні відносини в даній сфері соціального і політичного життя є Національна програма «Діти України». Зазначений документ містить «зріз» соціально-демографічного розвитку України за станом на 1996 рік і більш ніж переконливо свідчить про існуючу на той час проблему соціальної незахищеності підростаючого покоління, у тому числі високого відсотку захворювань серед дітей, затримок психічного розвитку, недорозвиненості «емоційно-почуттєвої, інтелектуальної та вольової сфери», «різкого зниження фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я підростаючого покоління» [52]. Безумовно, що зазначена проблема в багатьох її проявах продовжує залишатися актуальною і на сьогоднішній день. Про це, зокрема, говорилося на конференції «Охорона дитинства. Дитяче право: теорія, досвід, перспективи», яка проходила в 2001 році в м. Одеса. Відкриваючи форум, присвячений охороні дитинства, А. М. Баймуратов у своєму виступі відзначив наближення в Україні демографічної кризи і відмітив, що згідно даним Дитячого фонду ЮНІСЕФ, у нашій країні діти у віці до 16 років становлять усього лише 16 % населення, тоді як в деяких країнах колишнього СРСР – до 25 %. Далі, як повідомив доповідач, коефіцієнт смертності в Україні становить 25 чоловік,

а в розвинених країнах – 5 чоловік на 100 тисяч населення⁷ [4, с. 13-20]. Поділяючи наведену оцінку демографічної ситуації в Україні, інші вчені в галузі охорони прав і законних інтересів дітей пропонують посилити увагу до охорони дитинства як у суто медичному, так і в більш широкому - соціально-правовому аспекті. При цьому вказується на необхідність вдосконалення законодавства, закріплення норм, що конкретизують права і обов'язки учасників суспільних відносин у цій сфері [89, с. 10-12]. Висока смертність при відносно невеликому відсотку дітей у суспільстві підкреслює важливість правової охорони дитинства, зокрема життя і здоров'я неповнолітніх, вказує на наявність високої соціальної зацікавленості в збільшенні кількості здорових дітей, збереженні їхнього життя.

Разом з тим варто визнати, що подібне важке демографічне становище в Україні обумовлено низкою факторів, які не завжди мають відношення до забезпечення охорони життя і здоров'я неповнолітніх. Керуючись високою метою поліпшення демографічної ситуації в країні, Президент України і діючий уряд вживають радикальних заходів по матеріальному забезпеченню родин, які мають дітей. У числі таких заходів велике значення має розмір допомоги при народженні дитини. Так, відповідно до Закону України від 25 березня 2010 р. «Про внесення змін у Закон України «Про державний бюджет України на 2010 рік» і деякі інші законодавчі акти України» були внесені зміни в Закон України від 21 листопада 1992 р. «Про державну допомогу родинам з дітьми» і встановлено, що допомога при народженні

⁷ Згідно статистичним даним в Україні до 2001 р. спостерігалась стійка перевага кількості померлих над кількістю новонароджених. Так, для 1999 р. різниця на користь померлих становила 350 тисяч чоловік, в 2000 р. – 373 тисячі, в 2001 р. – 369,5 тисяч. Для 2002 року тенденція до скорочення приросту населення дещо слабшає, проте зберігає загрозливий показник. Так, в 2002 році на 388,8 тис. новонароджених припадає 753,6 тис. померлих, а різниця на користь померлих становить 364,8 тис. чоловік. Згідно даним Міністерства охорони здоров'я України станом на лютий 2005 р. рівень смертності в Україні вдвічі перевищує рівень народжуваності [33].

дитини надається для дітей у віці до 6 років, встановленого на день народження дитини (ст. 12). Безумовно, що подібні рішення обумовлені сильною стурбованістю службових осіб вищих органів державної влади низькою народжуваністю при високій смертності і варто визнати, що дана стурбованість, на жаль, має реальні підстави. У числі причин занепокоєння - висока дитяча смертність, більше того дітей у віці до 1 року - людей, об'єктивно позбавлених можливості в силу свого віку вжити заходів по самозбереженню.

Показники низької народжуваності на тлі високої дитячої смертності, розглянуті ізольовано від інших можливих суспільно небезпечних наслідків неналежної поведінки педагогів, медичних працівників і інших осіб виховно-освітньої сфери, вже самі по собі обґрунтовують необхідність встановлення кримінальної відповідальності за розглядуване суспільно небезпечне діяння. Правомірність рішення на користь криміналізації такої поведінки може бути доповнена даними і про дитячу захворюваність.

Згідно даним Головного управління освіти і науки України в Харківській області в даному регіоні в різних установах освіти навчається близько 160 тисяч неповнолітніх, у віці від 3 до 18 років. Із цього числа, у зимовий період щодня не відвідує заняття від 8 до 13 тисяч дітей. Більшість (до 90-95 %) із числа дітей, які не відвідали заклад має поважну причину, у тому числі до 50 % - через хворобу. Ця статистика може бути доповнена іншими даними. Відповідно до повідомлень у засобах масової інформації з посиланням на Міністерство охорони здоров'я України взимку 2010 р., в 17 областях України спостерігалася епідемія грипу, у Рівненській області зареєстровано три смертельних випадки від враження цим захворюванням, у тому числі 1 дитина [24].

Приймаючи до уваги роль і значення різних установ охорони здоров'я і освіти, наявність гарантій держави на якісне медичне обслуговування і законодавчо закріплений обов'язок неповнолітніх відвідувати середню школу, соціальну неминучість звертання до медичних працівників і

безпосереднього спілкування дітей із вчителями, вихователями, іншими педагогами можна зробити висновок, що закріплення відповідальності за невиконання або неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей є припустимим з погляду справедливості, виправданим метою задоволення більш важливого соціального інтересу. «Соціальна обґрунтованість норми є її відповідність об'єктивним тенденціям розвитку відповідної суспільно-економічної формації, її відповідність вимогам соціальної справедливості» [144, с. 211].

У сукупності факторів, що обумовлюють кримінально-правову відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей важливе місце посідають **нормативні фактори**. За допомогою характеристики цих факторів представляється можливість, з одного боку, встановити відповідність кримінально-правової норми системі норм, об'єднаних єдністю предмета правового регулювання і, з іншого боку, позначити можливу прогалину у праві [11, с. 14], якщо така має місце. В літературі з питань криміналізації суспільно небезпечних діянь цілком справедливо, на наш погляд, звертається увага на необхідність встановлення кримінально-правових норм, які сприяють соціальній інтеграції людей, зміцнюють систему соціальних цінностей. «Варто також пам'ятати, що принципи криміналізації виражають не тільки необхідність реальних суспільних відносин, що лежать поза і в основі кримінального закону, але і внутрішні потреби самого права, істотні зв'язки всередині системи кримінально-правових норм» [144, с. 209].

Насамперед, при характеристиці нормативних факторів встановлення і збереження кримінальної відповідальності за розглядуваний злочин представляється необхідним послатися на системно-правові принципи, які відображають внутрішню логічну несуперечність системи норм кримінального права, а так само норм кримінального і інших галузей права (конституційного, цивільного і т.і.) [144, с. 210]. До числа таких відносяться: принцип конституційної адекватності, системно-правової

несуперечності криміналізації (декриміналізації) конкретного діяння, міжнародно-правової необхідності і допустимості криміналізації та інші принципи [144, с. 228-233].

Суттєве значення в питанні щодо дотримання принципу системно-правової несуперечності при криміналізації невиконання або неналежного виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони кримінальним законом життя і здоров'я неповнолітніх має аналіз норм, закріплених в інших галузях законодавства. Зокрема, норми цивільного права, що закріплені у законах України від 26 квітня 2001 р. «Про охорону дитинства», від 21 листопада 1992 р. «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», та в інших нормативних актах, прийнятих в розвиток окремих положень Конституції України, конкретизують зміст прав неповнолітніх на охорону життя і здоров'я, їх фізичного та психічного розвитку, передбачають гарантії реалізації цих прав та заходи щодо їх захисту і відновленню. Наприклад, ст. 35 Закону «Про охорону дитинства» містить норму, відповідно до якої «особи, винні в порушенні вимог законодавства про охорону дитинства, несуть цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законів України». Безумовно, що норма цивільного законодавства подібного змісту визначає наявність норми в КК, яка забезпечує як превентивний вплив на суспільні відносини щодо охорони життя і здоров'я дітей, так і караючу функцію права у відношенні винних. Примітним є те, що ст. 137 КК застосовується у своєрідній «ізоляції» від адміністративного законодавства, оскільки аналіз останнього не дозволив встановити норми, згідно якої є можливим застосування адміністративних стягнень до осіб, винних у порушенні обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх. У цьому випадку норма ст. 137 КК не тільки займає разом із нормами цивільного законодавства належне місце в системі кримінально-правових норм щодо охорони прав неповнолітніх, але і вказує на реально існуючу прогалину в адміністративному законодавстві.

Більш ніж переконливим представляється відповідність норми ст. 137 КК, нормам міжнародного права. Вже при початковому ознайомленні зі змістом низки міжнародно-правових актів формується переконаність у доцільності конкретизації і посилення кримінальної відповідальності за подібного роду суспільно небезпечні діяння. Женевська декларація прав дитини 1924 р., Декларація прав дитини 1959, Міжнародний пакт про цивільні і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р. і інші міжнародні угоди, до яких приєдналася Україна⁸ передбачають обов'язок держав-учасників забезпечити всебічну підтримку, розвиток і охорону прав неповнолітніх, декларують вжиття економічних, соціальних, правових і інших заходів, необхідних для задоволення інтересів світового співтовариства. Крім цього, на громадську свідомість і ступінь розуміння важливості охорони життя і здоров'я дітей впливають інші міжнародні акти, до яких Україна поки що не приєдналася. Мова, зокрема, йде про Паризьку декларацію «Жінки, діти і синдром набутого імунodefіциту (СНІД)» 1989 р., Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей 1990 р., Європейську конвенцію про вчинення прав дітей 1996 р. Очевидно, що вирішення проблеми охорони прав дітей, порушеної на настільки високому рівні, припускає наявність правової можливості застосування до окремих осіб найбільш суворих видів юридичної відповідальності.

Відзначаючи системно-правову несуперечність розглянутої норми нормам КК, представляється необхідним відмітити наступне. Із прийняттям в 2001 р. нового Кримінального кодексу України кримінально-правова

⁸ Разом з тим слід відмітити, що на думку вчених у галузі кримінального права, правовий захист неповнолітніх був би ефективнішим за наявності окремого розділу в системі Особливої частини КК «Злочини проти сім'ї та дітей (неповнолітніх)». Виділення в КК пропонованої глави чи розділу відповідатиме вимогам Конвенції про особливий захист дитинства з боку держави і сприятиме посиленню уваги правоохоронців до цих злочинів [93, с. 180-186].

охорона життя і здоров'я неповнолітніх знайшла внутрішню цілісність, завершеність. Зазначена обставина вже розглядалася нами при викладі дослідження історичних факторів криміналізації неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей. Можна лише уточнити, що потребам системи кримінального права відповідає норма, яка закріплює відповідальність за невиконання або неналежне виконання як службових, так і професійних обов'язків. Остання обставина представляється особливо важливою в плані вказівки на осіб, що безпосередньо здійснюють нагляд і догляд за дітьми. Від якості виконання цими особами своїх обов'язків у вирішальній мірі залежить благополуччя неповнолітніх підопічних, їхнє життя, здоров'я і розвиток. При цьому специфіка сфери діяльності вихователів, педагогів, тренерів, педіатрів полягає в тому, що «предметом» праці є невід'ємні цінності людини і недоліки такої праці, «брак» спричиняють не майнові збитки, а каліцтва і хвороби. Відповідність ст. 137 КК нормам Конституції і іншим, що входять у систему правового регулювання охорони життя і здоров'я дітей нормам, не є і не повинне бути буквальним. Будучи компонентом певної правової системи норма Закону про кримінальну відповідальність виступає юридичною гарантією всебічної реалізації конституційного права і повинна, по-перше, попереджати порушення норм права, об'єднаних єдністю предмета правового регулювання і, по-друге, містити міру відповідальності на випадок порушення. Крім цього, законодавець, установлюючи заборону і закріплюючи її в нормі Особливої частини Закону про кримінальну відповідальність, повинен заповнити прогалину у праві і не створити при цьому ситуацію необґрунтованої конкуренції кримінально-правових норм [10, с. 20]. Вважаємо, що ст. 137 КК цим вимогам відповідає.

Дослідження нормативних факторів криміналізації з точки зору проблем застосування кримінально-правової новели в слідчо-судовій практиці або, як прийнято говорити в теорії кримінального права, - дотримання принципу процесуального втілення (реалізації) переслідування,

представляється доцільною аргументація з посиланням на інформацію, що була надана Державною судовою адміністрацією України. Так, протягом 2002-2004 років⁹ судами України винесено 16 вироків за обвинуваченням у вчиненні злочину, що передбачений ст. 137 КК. Дана судова практика при відносній «скромності» своїх показників наочно демонструє якість формалізації і закріплення в ст. 137 КК ознак розглядуваного злочину.

Закріплення в статті 137 КК кримінальної відповідальності за невиконання поряд із професійними також і службових обов'язків забезпечує реалізацію принципу повноти складу [144, с. 239]. У цій частині законодавець сформулював спеціальну норму стосовно норми ст. 367 КК «Службова недбалість». Вважаємо, що пріоритет при цьому наданий специфіці сфери діяльності (зростання і формування підростаючого покоління), а не правовому положенню (статусу) зобов'язаних осіб. Однак, на нашу думку, редакція ст. 137 КК вимагає деякого уточнення саме з огляду на принцип повноти складу. Видимим недоліком з боку законодавця є відсутність у даній статті вказівки на наслідки у вигляді шкоди фізичному і психічному розвитку неповнолітнього¹⁰. На наше глибоке переконання шкода, заподіяна розвитку дитини, є не менш тяжкою, ніж тілесні ушкодження і так само як і шкода здоров'ю перешкоджає задоволенню соціального інтересу у здоров'ї нації, повноцінному новому поколінню¹¹. «Особливістю прав дитини є необхідність спеціального захисту цих прав для того, щоб були забезпечені можливості і сприятливі умови для вільного і повноцінного розвитку дітей» - відзначає у своїх роботах В. Л. Кевлова [79, с. 173-180]. Необхідність встановлення кримінально-правової охорони

⁹ Згідно даним Державної судової адміністрації України в 2002 р. був винесений 1 обвинувальний вирок, в 2003 р. – відповідно 5, в 2004 р. – 10.

¹⁰ Подібного роду наслідки, які визнаються суспільно небезпечними, вже відомі кримінальному законодавству України. Див., між іншим, ст. 150 УК «Експлуатація дітей».

¹¹ Більш детальна аргументація даної думки наводиться при дослідженні об'єкта і об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 137 УК.

фізичного та психічного розвитку неповнолітніх визнається іншими вченими [38, с. 14]. Власна позиція авторки цього дослідження щодо доцільності охорони нормального розвитку неповнолітніх була визначена у виступі на науково-практичному семінарі «Основні риси сучасної злочинності неповнолітніх: стан та шляхи її попередження», що проходив у м. Харкові 27 листопада 2003 р. [67, с. 60-63].

1.3. Кримінологічні фактори кримінальної відповідальності за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей

В юридичній літературі визнано, що основним фактором соціальної обумовленості кримінально-правових норм є суспільна небезпека [144, с. 216]. Відбиваючи у своєму змісті сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак певного складу злочину, суспільна небезпека є його цілісною соціально-політичною характеристикою [112, с. 131], дозволяє виявити необхідність встановлення (і збереження) кримінальної відповідальності (криміналізації) або скасування (декриміналізації) відповідної норми. Вивченню поняття і значення суспільної небезпеки в науці кримінального права приділені велика увага і, визначаючи зміст цієї ознаки злочину, ряд вчених цілком обґрунтовано виділяють питання, що підлягають обов'язковому вирішенню при оцінці специфічної суспільної небезпеки конкретного виду діянь: чи існує така небезпечність; у чому саме вона полягає; яким суспільним відносинам заподіюється шкода і яка саме; яка динаміка цієї небезпеки, чому вчора це питання не поставало, а сьогодні стало актуальним; наскільки вона висока, щоб ставити діяння в один ряд із уже внесеними до кодексу і виділяти із групи однорідних діянь, що не піддаються криміналізації? [144, с. 217]. Дотримуючись логіки цих питань при визначенні суспільної небезпеки розглядуваного нами злочину - неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей необхідно, насамперед, визначити *соціальну цінність* суспільних відносин, яким заподіюється шкода діянням, зазначеним у ст. 137 КК.

Однак вказана цінність розглянутих суспільних відносин сама по собі не є достатньою підставою встановлення кримінальної відповідальності, не визначає необхідності обов'язкового використання кримінально-правових норм для їхньої охорони від діянь, здатних заподіювати шкоду. *Виступаючи позитивною властивістю, соціальна цінність, як явище об'єктивної дійсності, підкреслює міру шкідливості посягання, підвищуючи або знижуючи її* [10, с. 94].

Звертаючись до розв'язання інших питань, що стосуються обґрунтування встановлення кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 137 КК, варто вказати на *динаміку вчинення цих діянь*. «Кримінальне право регулює форму реакції суспільства і держави на такі суспільно небезпечні вчинки індивідів, які, принаймні, є реально можливими, тобто є виявом деяких загальних тенденцій і закономірностей, інакше кажучи – явища не випадкові. Можлива повторюваність – необхідна властивість діяння, віднесеного законом до числа злочинів» [144, с. 218]. У частині характеристики повторюваності неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей, як властивості даного злочинного діяння, можна послатися на інформацію, що була надана Державною судовою адміністрацією України і вже згадувалась на сторінках цього дослідження. З урахуванням тієї обставини, що кримінальна відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей встановлена тільки у 2001 р., зростання динаміки застосування кримінального закону очевидне. Зазначена динаміка збереглася і в 2005 році. Відповідно до повідомлень у засобах масової інформації, життя і здоров'я дітей неодноразово піддається небезпеці заподіяння шкоди як в Україні, так і за кордоном¹².

¹² 13 січня 2004 р. у Харківському пологовому будинку № 5 (вул. Карла Маркса, 25) через порушення правил пожежної безпеки загорілися матраци в сушильній камері. Їдкий густий дим почав поширюватись по приміщенням другого поверху будинку, де в той час знаходилися 25 новонароджених, одна породілля і 20 чоловік медперсоналу. Уникнути нещасних випадків з людьми, а особливо з новонародженими вдалося завдяки злагодженим діям працівників пологового будинку та пожежників, які прибули за викликом вже за одну хвилину.

У даному випадку необхідно відмітити, що встановлення кримінальної відповідальності за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей обумовлене не тільки тими даними, які відносяться до періоду дії нового Кримінального кодексу України. Дитяча смертність і заподіяння шкоди здоров'ю підростаючому поколінню - нагайка, що сікла громадську думку і законодавця протягом довгих десятиліть до прийняття радикальних рішень, спрямованих на протидію цьому злу. У таблиці наведені дані статистичних щорічників України про дитячу смертність (осіб, у віці до 18 років), по Україні в 1985, 1990, 1995, 2000, 2005 та по листопад 2009 р.

Як вказано у таблиці, в середньому за рік в Україні через неналежний догляд за немовлятами (у перитинальному періоді) гинуть 200 дітей (крім 150-200 немовлят з уродженими аномаліями), а у зв'язку з нещасними випадками, отруєннями і травмами – до 400. В останньому випадку, згідно результатів проведених досліджень, до смерті найчастіше приводили дорожньо-транспортні пригоди (20,8 %), утоплення (15,6 %), отруєння (14,3 %) і механічні удусення (асфіксії) – 13,4 % [132, с. 121-126]. Крім цього, причиною загибелі дітей була їх власна необережна поведінка, що містила порушення відповідних запобіжних заходів безпеки (поводження з вогнем, із засобами праці, побутовою технікою). Однак недотримання неповнолітнім відомих заборон і особливо незнання їх відбувається через халатне ставлення батьків і осіб, їх що замінюють, до виховання підлітка. При цьому необхідно визнати те, що смертність від нещасних випадків, отруєнь і травм найчастіше відбувається через невиконання або неналежне виконання окремими особами своїх професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх.

Так, через відсутність огороження місця купання дітей у воді, неналежного інструктажу (дітей не попередили про заборону пірнати під воду), а також відсутності дорослого у воді під час перебування там

підопічних потонув Б., 1989 р. н. Згідно матеріалів кримінальної справи, купання підлітків відбувалося згідно розпорядку спортивно-туристичного пересувного табору і з боку відповідальних осіб було допущене невиконання низки вимог по огороженню плавальної зони, обладнанню місця купання рятувальними засобами, а також невиконанні інших вимог безпеки. Через відсутність огорожень на воді, потерпілий Б. заплив за межу купання (очевидно, далеко від берега) і потонув [180]. У цьому випадку належне виконання заходів щодо охорони життя неповнолітнього потерпілого дозволило б компенсувати його тимчасовий недолік досвіду, знань і сил, забезпечити як фізичний, так і, головним чином, психологічний захист від реальної небезпеки втоплення. При цьому, природне бажання підлітка рости і розвиватися, у тому числі плаваючи в озері, не зіткнулося б із забороною або обмеженнями. Як вірно відзначається фахівцями «особистість людини як суспільної істоти формується з моменту народження і є наслідком процесу соціалізації. Завдяки цьому процесу людина набуває соціального досвіду (конкретні властивості та якості), що впливає не тільки на її поведінку в суспільстві, а і на характер та зміст цієї поведінки. Оволодіваючи основними компонентами знань та навичок, людина на певному етапі свого розвитку стає здатною приймати рішення і діяти за власним розсудом. Це досягається в 14 – 15 років – початкова стадія, в 15 – 17 років – проміжна та в 18 років – повна». На превеликий жаль 14-літній Б. уже ніколи не зможе досягти свого повноліття.

Своєрідним «розшифруванням» тяжкості наслідків злочину і розглядуваного зокрема, є визначення соціальних властивостей наслідків, серед яких особливу увагу заслуговують: 1) неможливість усунення і 2) тяжкість реальної шкоди [10, с. 52].

Розглядаючи властивості наслідків у вигляді істотної шкоди здоров'ю неповнолітнього (ч. 1 ст. 137 КК), варто визнати, що вони можуть бути усунені частково. Так, у випадку заподіяння неповнолітньому легких тілесних ушкоджень, що потягли незначну стійку втрату працездатності або

ж середньої тяжкості тілесного ушкодження шкода не може бути усунена повністю при стійкій втраті працездатності. Ступінь втрати працездатності (незначна або не більше 1/3) принципового значення не має, оскільки виникає складна (насамперед у психологічному відношенні) перешкода для реалізації потенціалу дитини до розвитку, як фізичних здібностей, так і психічних. Крім цього, представляється такою, що може бути усунена частково шкода у вигляді різноманітних, тривалістю (понад 21 день), захворювань дітей¹³. Відносно тяжких наслідків або смерті неповнолітнього (ч. 2 ст. 137 КК) варто визнати, що такі можуть бути усунені частково або не можуть бути усунені цілком. Життя людини не повернути, як і її здоров'я у разі стійкої втрати працездатності. Заподіяння смерті, самогубство неповнолітнього нами визнається шкодою, яка не може бути усунутою цілком, а замах на самогубство чи стійка втрата працездатності такою, що може бути усунута частково. Вважаємо, що наслідки, які можуть бути усунені лише частково чи не можуть бути усунені цілком відносяться до суспільно небезпечних і обґрунтовують, на наш погляд, криміналізацію невиконання або неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей.

Наведені статистичні дані про дитячу смертність, яка має місце при народженні дітей або ж настає від нещасних випадків, хоча і з певною часткою умовності, дозволяє однак зробити категоричний висновок щодо тяжкості злочину, передбаченого ст. 137 КК. Таким чином слід зробити висновок, що передбачені кримінальним законом наслідки невиконання або неналежного виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей є тяжкими.

¹³ Більш докладне викладення роздумів з приводу тяжкості наслідків розглядуваного злочину, їх видів та змісту поняття «істотна шкода здоров'ю неповнолітнього» міститься в підрозділі 3.2. «Наслідки порушення професійних або службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх».

Надаючи належне думці М. І. Ковальова про те, що не можна визнавати кримінально караніми дії, які хоча і являють собою суспільну небезпеку, але з якими можна ефективно боротися іншими соціальними заходами правового і морального характеру [80, с. 9] відмітимо, що чинне адміністративне законодавство, як вже зазначалося, не передбачає окремої норми про відповідальність за невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей. Вважаємо, що у випадку встановлення адміністративної відповідальності за порушення таких обов'язків, що не потягло заподіяння істотної шкоди неповнолітньому, у правоохоронних органів виникне можливість з більшою ефективністю протидіяти дитячому травматизму і смертності в навчально-виховних установах.

РОЗДІЛ 2
ОБ'ЄКТ НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ЩОДО
ОХОРОНИ
ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ

**2.1. Загальний і родовий об'єкт неналежного виконання обов'язків
щодо охорони життя та здоров'я дітей**

Відповідно до теми цього дослідження, наступна частина роботи присвячується кримінально-правовому аналізу елементів складу злочину, передбаченого ст. 137 КК України, що, подібно будь-якому іншому злочину, охоплює об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єктивну сторону і суб'єкта.

Встановлення і аналіз змісту об'єкта дозволяє дати відповідь на запитання, які стосуються сутності охоронюваного блага, осіб, безпосередньо заінтересованих у його охороні та предметного змісту соціального зв'язку між заінтересованими особами. В певних випадках характеристика об'єкта злочину також сприяє уточненню меж дії кримінально-правової норми, розмежуванню злочинного від незлочинного в поведінці відповідальної особи, правильній кваліфікації вчиненого діяння і його наслідків. Дослідження об'єкта злочину проводиться в системі вертикальної і горизонтальної класифікацій, з урахуванням положень матеріалістичної діалектики про загальне, особливе і одиничне [11, с. 31].

В теорії кримінального права є найбільш поширеним є судження, що об'єктом будь-якого злочину виступають суспільні відносини. Це «відносини між людьми, які існують у суспільстві і урегульовані різноманітними соціальними нормами» [36, с. 30]. Обсяг суспільних відносин, що становлять категорію об'єкта злочину, суворо визначений - до нього входять тільки ті, які перебувають під охороною кримінального закону [77, с. 4; 97, с. 29; 124, с. 12; 237, с. 14]. Слід зазначити, що в теорії кримінального права існують і інші погляди щодо питання про об'єкт злочину. Зокрема, деякі дослідники під об'єктом посягання

(правопорушення, злочину) визнають правовий або суспільний інтерес. Так М. С. Малєїн, характеризуючи правопорушення, вказує, що воно порушує суспільні або індивідуальні, економічні або духовні, основні або інші інтереси, які враховані правом [122, с. 54]. Інтерес, зауважує він, це «юридично передбачене прагнення суб'єкта до досягнення тих благ, володіння якими дозволено державою і забезпечено правовими можливостями певного виду» [122, с. 58]. І. В. Самощенко оцінює концепцію об'єкта злочину, яку називають теорією «правового блага» як більше переконливу. При цьому його аргументи зводяться до підпорядкованості права цілям охорони людини, її прав і законних інтересів від злочинних посягань. Ф. Г. Бурчак, обґрунтовуючи застосування кримінально-правової заборони, вказував на необхідність у такій лише при порушенні або при протиправному посяганні на суспільний інтерес [16, с. 6]. О. М. Кривуля і В. М. Куц категорію «суспільних відносин» виносять за межі досяжності злочинного діяння і вважають, що об'єктом кримінально-правового захисту варто розуміти «життя, здоров'я, честь, власність (...), політичну систему тощо» [94, с. 73-74]. Є. Фесенко, визнаючи концепцію щодо визнання об'єктом злочину суспільних відносин відзначає, що вона не є універсальною. У зв'язку із цим він вважає, що поняттям «суспільні відносини» не охоплюються такі особисті блага людини як життя і здоров'я людини і пропонує використовувати категорію «цінностей». При цьому, під «цінностями» Є. Фесенко розуміє «різні об'єкти матеріального світу, у тому числі і власне людину, які мають істотне значення для окремих осіб, соціальних груп і суспільства в цілому». О. Зателєпін відзначає, що кримінальне право традиційно охороняє лише фундаментальні соціальні цінності, які є значущими для всього суспільства. При цьому вченим ототожнюються правовідносини і суспільні відносини, а також уточнюється, що їх можна вважати «інструментальною» або ж «вторинною» цінністю, «цінністю-засобом», яка не вимагає кримінально-правової охорони. Об'єктом же злочину він визнає охоронювану кримінальним

законом соціальну безпеку, тобто стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави, на які посягає кримінально-каране діяння [70, с. 29-31]. Не заперечуючи проти використання в кримінальному праві категорії «інтерес», відмітимо, однак, що це поняття відбиває предметну сутність явища, із приводу або у зв'язку з якою формуються суспільні відносини [14, с. 149]. Що ж стосується пропозиції про визнання об'єктом злочину «соціальної безпеки» вважаємо, що встановлений і підтримуваний у суспільстві стан захищеності певних цінностей є за своєю правовою природою результатом функціонування відповідних суспільних відносин, а точніше – їхнім предметом¹⁴. В свою чергу відзначимо, що властивості даного предмету не дозволяють розглядати його як окремо існуючу цінність, оскільки він (предмет, результат) явище нематеріальне, залежне від безперервного виконання суб'єктами суспільних відносин своїх обов'язків, а значить є суть одне ціле із суспільними відносинами.

За своєю спрямованістю неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей є діянням, що здатне спричинити істотну шкоду суспільним інтересам, заподіяти, зокрема, різного ступеню тяжкості тілесні ушкодження, загибель одного або декількох дітей. Заподіяння подібних наслідків спрямовано проти об'єктивно обумовлених потреб суспільства в збереженні і розвитку генофонду і з цієї причини відповідальність за вчинення зазначеного діяння передбачається кримінальним законом. Таким чином, **загальним об'єктом** злочину, передбаченого ст. 137 КК, як і інших злочинів, є сукупність суспільних відносин, що взяті під охорону законом про кримінальну відповідальність.

Для більш точної характеристики розглядуваного діяння, визначення його ступеню суспільної небезпеки, місця в системі інших злочинів важливо встановити його родовий об'єкт - «певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною і економічною сутністю суспільних

¹⁴ О. Зателєпін також визнає соціальну безпеку предметом суспільних відносин [32, с. 29-31].

відносин, які через це повинні охоронятися єдиним комплексом взаємозалежних кримінально-правових норм» [97, с. 98].

Згідно чинного кримінального законодавства неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей, відноситься до злочинів проти життя та здоров'я особи (Розділ II Особливої частини КК України).

Щодо питання про родовий об'єкт злочинів даного розділу Особливої частини КК у теорії кримінального права висловлено декілька різних точок зору. Переважна більшість із них стосуються визначення родового об'єкта злочинів, передбачених главою III Особливої частини КК України 1960 р. «Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи». Після прийняття в 2001 р. нового Кримінального кодексу і виділення в ньому зі складу зазначеної глави розділу II «Злочини проти життя та здоров'я особи», теоретичні положення і погляди про родовий об'єкт розглядуваної групи злочинів залишаються актуальними і представляють значний науковий інтерес.

Визначаючи родовий об'єкт злочинів, передбачених главою III Особливої частини КК 1960 р., одні автори вважали, що таким є особа [77, с. 57; 214, с. 5-6; 60, с. 17]. Інші вчені вказували, що особа як об'єкт кримінально-правової охорони – поняття біосоціальне, а її невід'ємні компоненти - життя, здоров'я, воля, гідність і інші – розглядаються в кримінально-правовому аспекті як безпосередні об'єкти злочинів [12, с. 3-4]. Треті, стверджуючи, що суспільні відносини як такі не можуть виступати об'єктом злочину, визнавали родовим об'єктом розглянутої групи злочинів життя і здоров'я, як конкретні блага людини [98, с. 139]. Четверті, навпаки, висловлювалися за сукупність суспільних відносин, у які вступає особа з приводу забезпечення недоторканності своїх природних, невід'ємних благ – життя і здоров'я. При цьому під особою ними передбачалась людина як носій певних біологічних властивостей і соціальних ознак [134, с. 143]. Також мала місце принципова точка зору про необхідність відмови від використання терміну «особа» при визначенні

родового об'єкта злочинів, передбачених главою III Особливої частини КК 1960 р. і заміні його на термін «людина».

Уявляється, що полеміка із приводу змісту родового об'єкта злочинів глави III Особливої частини КК України 1960 р. була обумовлена різним підходом до визначення об'єкта злочину в цілому, особливостями використання термінів при викладі назв родових об'єктів зазначених розділів, а також відмінностями в розумінні життя і здоров'я і у зв'язку з цим - початку виникнення їхньої кримінально-правової охорони.

Також необхідно обмовитися в плані часу, з якого життя і здоров'я особи визнаються об'єктом кримінально-правової охорони. «Життя є найціннішим природним благом людини. Як біологічний процес вона має свої початковий і кінцевий моменти, фіксація яких представляє винятково важливе практичне значення для правильного застосування законів про відповідальність за вбивство», - вказують у своїй роботі В. І. Борисов і В. М. Куц [12, с. 6]. У переважній більшості випадків визнається, що життя і здоров'я стають об'єктом кримінально-правової охорони з моменту початку фізіологічних пологів [60, с. 35; 98, с. 148]. Однак поняття «початок фізіологічних пологів» трактується по-різному. Ряд вчених відзначають, що «початок фізіологічних пологів» аналогічно поняттю «початок родового процесу». А. Н. Попов, посилаючись на роботи вчених медиків відмічає, що початком пологів вважають появу регулярних скорочень мускулатури матки – переймів [108, с. 28]. Самі ж пологи (період пологів), на думку А. Н. Попова настають після 22-ох тижнів вагітності, з моменту початку природного або штучного переривання вагітності [108, с. 33].

У плані визначення часу, з якого виникає кримінально-правова охорона життя і здоров'я особи примітною є думка щодо необхідності встановлення такого вже під час перебування дитини в утробі матері (з моменту запліднення, на певних строках вагітності).

На думку А. Н. Попова і деяких інших вчених життя людини починається задовго до його народження [108, с. 12; 5, с. 89-92; 1, с. 400].

При цьому А. Н. Попов посилається на сучасні дослідження, які демонструють, що на всьому протязі внутрішньоутробного розвитку плід не може вважатися частиною тіла матері. Його не можна визнати органом або частиною органа материнського організму. Через 18 днів після запліднення в дитини починає битися серце, в 21 день приходить у дію її власна система кровообігу, кров не змішується із кров'ю матері і може відрізнитися за групою. В 11-12 тижнів у неї можна зняти відбитки пальців і всі системи органів уже повністю сформовані. Крім того, як підкреслює цей учений, у ст. 4 Американської конвенції прав людини декларується, що життя починається в момент запліднення. Однак надалі сам автор уточнює, що кримінально-правова охорона життя повинна виникати з того моменту, коли дитина готова до продовження життя поза утробою матері [108, с. 12-13].

Досить суперечливим представляється визначення моменту виникнення права дитини на життя, яке закріплене в статті 6 Закону України «Про охорону дитинства». Зокрема, у цьому законі передбачено, що «кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою і життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я». При такому підході до визначення часу, з якого виникає кримінально-правова охорона життя «ввімкнення» Закону про кримінальну відповідальність переноситься на значно пізніший період - проведення обстеження немовляти і складання позитивного висновку про його стан. Безумовно, що таке положення Закону України «Про охорону дитинства» вимагає коректив.

Точка зору про визнання початком кримінально-правової охорони життя особи з моменту початку фізіологічних пологів представляється нам більш вірною. Аналогічним за своїм змістом буде висновок у відношенні початку кримінально-правової охорони здоров'я. Однак при цьому слід врахувати, що у комплексі заходів щодо охорони здоров'я дитини ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства» передбачена охорона здоров'я матері у допологовий і післяпологовий періоди. Тим самим підкреслюється

необхідність охорони здоров'я жінки, яка перебуває у стані вагітності або є матір'ю новонародженого, а також визнається можливість опосередкованого, через враження здоров'я матері, враження здоров'я її дитини. Вочевидь, що шкода, заподіяна здоров'ю майбутньої матері, може негативно відбитися на здоров'ї дитини після її народження і це наводить на деякі міркування.

Моментом припинення дії кримінально-правової охорони життя і здоров'я абсолютна більшість вчених вважають біологічну смерть людини – тобто момент, коли внаслідок зупинки роботи серця наступили незворотні процеси розпаду клітин центральної нервової системи [12, с. 6; 98, с. 148].

Для встановлення сутності родового об'єкта злочину, у тому числі передбаченого ст. 137 КК України, необхідно провести системно-структурний аналіз розглядуваних суспільних відносин.

У теорії кримінального права сформувалась позиція, згідно з якою об'єкт злочину містить у собі предмет, із приводу якого існують відносини, суб'єктів відносин (їхніх носіїв) і соціальний зв'язок як зміст відносин¹⁵. У частині визначення ролі і значення кожного з компонентів відносини слід відзначити визначальну роль предмета. Залежно від його особливостей всі відносини поділяються на матеріальні і нематеріальні. У силу цієї залежності сутність суспільних відносин варто визначати виходячи з характеристики предмета. У якості предмету матеріальних суспільних відносин можуть виступати речі, гроші і цінні папери, які «у кримінальному праві необхідно розглядати тільки з позицій їхньої соціальної функції як основи визначення відносин» [36, с. 50]. В свою чергу предметом нематеріальних суспільних відносин є соціальні, духовні блага або цінності, в тому числі ті або інші соціальні інститути [36, с. 48], а також діяльність

¹⁵ Слід визнати, що прихильники «ціннісної» теорії об'єкта злочину дещо по іншому визначають структурні елементи об'єкта. Наприклад, Є. Фесенко у якості таких називає потерпілих, їхні інтереси та права, соціальні зв'язки і блага, що належать потерпілим.

людей..., а на певному рівні ієрархії відносини - інше відношення [36, с. 26]. На наш погляд охорона і забезпечення життя і здоров'я особи, в силу визнання їх соціальними цінностями (стаття 3 Конституції України), є нематеріальними благами.

Із врахуванням вищевикладеного можна зробити висновок, що **предметом** розглядуваних злочинів є життя і здоров'я особи, як певні соціальні цінності.

Поняття «життя і здоров'я особи» може бути розділене на складові: «життя особи» і «здоров'я особи».

Перш ніж звернутись до безпосередньої характеристики поняття «життя особи», вважаємо доречним відзначити, що в ньому міститься глибоко філософське поняття – «життя». Визначаючи власне розуміння життя, деякі філософи відзначають наявність безлічі його синонімів і вказують, що життя можна розглядати в природньонауковобіологічному змісті, метафізичному, психологічному, історико-культурному і біографічному. Стосовно природньонауковобіологічного змісту, під життям ними розуміється органічне явище, що відрізняється своєю спрямованістю, зокрема: 1) припиненням дії з досягненням мети; 2) продовженням дії, якщо мета не досягнута; 3) можливістю варіювання методів або здатністю їхнього комбінування при невдачі; при цьому стереотипне поведження орієнтується на нормальне, звичайне, а пристосоване – на незвичне; 4) обмеженням, але не визначенням, спрямованого поведження зовнішніми умовами. Інші філософи на власний розсуд трактують поняття життя і вказують, що це «потойбічне» існування, у тому числі і людини. Для натуралізму – релігійного і філософського – справжнє життя, осередок усього цінного, що є у світі, є саме це життя, що протікає в поцейбічному плані буття. Е. М. Трубецький розумів під життям існування натхненного тіла. Матеріалісти визнають, що життя - це «особливий спосіб буття організмів, істотними ознаками якого є обмін речовин з навколишнім середовищем і відтворення собі подібних» або ж «форма руху матерії, що реалізується в

індивідуальних біологічних організмах, для яких характерна наявність процесів обміну речовин, росту, розвитку і розмноження». З позицій цього дослідження матеріалістичне розуміння життя представляється більш вірним і доречним.

Щодо визначення поняття «здоров'я особи» варто визнати вірною думку М. І. Загородникова, який вважав, що коли говориться про здоров'я як про об'єкт злочину, мається на увазі не тільки суто фізіологічне поняття здоров'я, але і його соціальне і суспільне значення [60, с. 14]. Цей учений визначав здоров'я як «стан людського організму, при якому нормально функціонують всі його частини, органи і системи» [60, с. 16] і відмічав при цьому, що кримінальний закон охороняє фактичний стан здоров'я особи в цей момент незалежно від його якості і індивідуальних особливостей. Зі свого боку відмітимо, що в преамбулі Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я здоров'я визначається як «стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних недоліків» [172, с. 220]. В. І. Борисов та В. М. Куц, аналізуючи юридичне значення поняття «здоров'я», додатково вказують, що мова йде про стан, який відповідає рівню біологічного розвитку людини (дитинство, юність, зрілість, старість) [5, с. 38; 58]. При такому розумінні «здоров'я особи» підкреслюється важливість повноцінного життя в суспільстві, відповідність естетичним і соціальним нормам.

Основним **суб'єктом** відносин, що перебувають під охороною норм ст. ст. 115 - 145 КК згідно ст. 27 Конституції України є держава, її органи управління, органи місцевого самоврядування і інші спеціально уповноважені на те органи відповідно до їх компетенції [87]. Суб'єктами цих відносин є також люди, що проживають у суспільстві і є громадянами України, іноземцями або особами без громадянства, з метою задоволення потреб яких формуються відносини з охорони і забезпечення їхнього життя і здоров'я.

Соціальний зв'язок як складовий елемент певних суспільних відносин проявляє себе двояко – власне в діяльності суб'єктів і у формі позицій суб'єктів по відношенню один до одного - у формі правового або соціального статусу громадян, соціальних інститутів і т.д. [105, с. 59]. Незалежно від форми прояву соціальний зв'язок суб'єктів завжди опосередкований предметом відносини і визначає їхнє взаємне положення. На відміну від інших зв'язків, що існують у дійсності, соціальний зв'язок виникає тільки в процесі і у результаті соціальної діяльності людей.

Взаємостосунки суб'єктів із приводу задоволення потреби в створенні і підтримці на належному рівні умов охорони і забезпечення життя і здоров'я реалізуються шляхом встановлення між суб'єктами соціального взаємозв'язку вольового характеру. «Сутність (зміст) такого роду соціального зв'язку полягає в соціальній можливості або неможливості або необхідності поводитися певним чином і в соціальній можливості певного стану» [88, с. 15]. В свою чергу вольовий характер регулювання поведінки передбачає свідоме спрямування розумових і фізичних зусиль на досягнення мети або утримання від активності [45, с. 47]. Формування умов, необхідних для належної охорони і забезпечення життя і здоров'я особи здійснюється шляхом нормативно-організаційного впливу на суспільні відносини з метою їхнього впорядкування відповідно до вимог суспільного розвитку, регулювання взаємостосунків суб'єктів, підпорядкування їх діяльності певній меті. Упорядкування є не що інше як створення свого роду нормативного каркасу зв'язків (соціальної структури), необхідного для функціонування відносин забезпечення і охорони життя і здоров'я особи. Мета організації оптимального режиму функціонування відносин вимагає підпорядкування суб'єктів засобам і методам (нормам) такої організації, утворення певної єдності. Підпорядкування єдиним нормам передбачає виникнення певних відносин між суб'єктами, коли кожний з них використовує свої правомочності, виконує юридичні обов'язки і дотримується юридичних заборон, вчиняє певні дії або утримується від них

[10, с. 179]. Порушення встановленого соціального зв'язку небезпечно, тому що позбавляє особу необхідного захисту її життя і здоров'я.

Таким чином, **родовим об'єктом** злочину, передбаченого ст. 137 КК, як і інших злочинів, передбачених розділом II Особливої частини КК, є суспільні відносини щодо охорони і забезпечення життя і здоров'я особи.

Найбільш характерними (об'єктивними) ознаками злочинів проти життя і здоров'я особи є їхня здатність заподіювати смерть, а також погіршувати стан здоров'я. Настання вказаної шкоди обумовлено безпосереднім (навмисним або необережним) впливом на правоохоронювані цінності. Загальною причиною настання шкідливих наслідків, як результату вчинення зазначених злочинів є вплив на соціальний зв'язок між суб'єктами суспільних відносин щодо охорони і забезпечення життя і здоров'я. Вказані ознаки в повній мірі притаманні складу аналізованого злочину, а також характерні для складів злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена ст.ст. 115 - 143 КК України.

2.2. Безпосередній об'єкт злочину і механізм заподіяння йому шкоди неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей

Охорона і забезпечення життя та здоров'я особи передбачають встановлення широкого кола суспільних відносин і, відповідно, їхнього захисту кримінально-правовими нормами. Навмисні вбивства і убивство, вчинене через необережність (ст.ст. 115 - 118, 119), доведення до самогубства (ст. 120), загроза вбивством (ст. 129), тілесні ушкодження (ст.ст.121 - 125, 128), побої і мордування (ст. 126), катування (ст. 127), спеціальні види тілесних ушкоджень (ст.ст. 130 і 133), злочини, які вчиняються у сфері медичного обслуговування (ст.ст. 131, 132, 138 - 145), а також злочини, що представляють небезпеку для життя і здоров'я (ст.ст. 134 - 137) - от коло діянь, що передбачені розділом II Особливої частини КК і посягають на зазначені суспільні відносини.

Виходячи із багатоаспектності суспільних відносин щодо охорони життя і здоров'я особи безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 137 КК, слід визначати шляхом аналізу змісту відносини, поставлених під захист саме цією кримінально-правовою нормою, його структурних елементів (предмета, суб'єктів, соціального зв'язку).

Специфіку суспільних відносин відбиває, насамперед, предмет відносини.

Як уже було відзначено, предметом суспільних відносин є те, із приводу чого або у зв'язку із чим складається (існує) саме відношення [36, с. 47; 147, с. 70; 237, с. 42; 148, с. 90]. Для встановлення початкових ознак предмета розглядуваних суспільних відносин вважаємо за необхідне визнати, що безпосередній об'єкт злочину за наявності особливих, відмітних ознак, проте, повинен лежати в площині родового об'єкта і зазнавати при посяганні однорідну шкоду [147, с. 108]. Відповідно, деякі загальні ознаки повинні бути притаманними предмету родового і предмету безпосереднього об'єктів злочинного посягання. Як відзначалося при характеристиці родового об'єкта аналізованого злочину, суспільні відносини складаються із приводу (у зв'язку з) певною соціальною потребою, що породжує відповідний соціальний інтерес, і націлені на створення (забезпечення) необхідного предмета. При цьому було встановлено, що предметом родового об'єкта злочину, передбаченого ст. 137 КК, а також інших злочинів проти життя і здоров'я особи, є життя і здоров'я, як природні і невід'ємні права людини, а соціальний інтерес суб'єктів відносин, що захищаються КК, полягає в охороні і забезпеченні життя і здоров'я.

У ч. 1 ст. 137 КК України передбачена відповідальність за невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення, якщо це заподіяло істотну шкоду здоров'ю потерпілого. Ч. 2 цієї статті передбачає відповідальність за

ті самі дії, якщо вони заподіяли смерть неповнолітнього або інші тяжкі наслідки.

Етимологічне значення слова охорона (охороняти) передбачає дбайливе ставлення до чого-небудь [141, с. 486]. В свою чергу під охороною життя і здоров'я неповнолітнього варто розуміти дбайливе ставлення до життя і здоров'я особи, що не досягла 18-річного віку. Як уже було нами відзначено, наявність потреби в подібній охороні обумовлена низкою особливостей розвитку (соціального становлення) людини (дитини) в даному періоді життя. Більшість цих особливостей визначені в нормах законодавства, а також розглядаються в роботах учених: педагогів і медиків.

Так, ст. 27 Конституції України передбачає право людини (у тому числі і дитини) на життя. Як уже було відзначено, це право виникає з моменту початку фізіологічних пологів. З метою охорони і забезпечення даного права дитини з моменту початку фізіологічних пологів законодавством передбачені положення, що детально регламентують поведінку відповідальних осіб і виключають (знижують ступінь ймовірності) заподіяння шкоди дитині - людині, позбавленій в силу об'єктивних причин можливості самостійно забезпечити своє життя. Зокрема мова йде про наказ Міністерства охорони здоров'я України № 4 від 05 січня 1996 р. «Про організацію і забезпечення медичної допомоги немовлям в Україні», яким були затверджені відповідні інструкції.

Після початку самостійного життя поза утробою матері життя неповнолітнього перебуває під постійною охороною з тим лише доповненням, що в першу чергу охороняється здоров'я, як більш «тендітне» благо. Дійсно, при гарному здоров'ї презумується життя носія цього блага. У силу зазначених міркувань представляється важливим визначення складових права неповнолітнього на охорону здоров'я.

Згідно ст. 3 Закону України від 19 листопада 1992 р. «Основи законодавства України про охорону здоров'я» охорона здоров'я - це система

заходів, спрямованих на забезпечення збереження і розвитку фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості життя [146]. В свою чергу ст. 6 зазначеного Закону визначає зміст права на охорону здоров'я і в числі складових називає: життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування і забезпечення, який є необхідним для підтримання здоров'я людини (п «а»); безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище (п «б»); санітарно-епідемічне благополуччя території і населеного пункту, де проживає особа (п «в»); безпечні і здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку (п «г»); кваліфіковану медико-санітарну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря і закладу охорони здоров'я (п «д») [146].

Розкриваючи зміст окремих складових права на охорону здоров'я стосовно неповнолітнього і зупиняючись у першу чергу на достатньому життєвому рівні, необхідно врахувати положення ст. 8 Закону України «Про охорону дитинства», відповідно до якого достатнім визнається рівень у випадку забезпечення дитині фізичного і інтелектуального розвитку, що відповідає суспільним можливостям. У такому випадку достатній життєвий рівень, на який має право неповнолітній і який охоплюється правом на охорону здоров'я включає задоволення як нагальних потреб у їжі, одязі, житлі, медичному догляді, соціальному обслуговуванні, так і в забезпеченні розвитку (фізичного і інтелектуального - психічного).

Особливістю розглянутих прав неповнолітнього є те, що їхня реалізація повною мірою залежить не стільки від самого суб'єкта прав, скільки від батьків або осіб, їх що заміняють. Позбавлення неповнолітнього турботи з боку дорослих є власне кажучи перешкодою, найчастіше непереборною, для реалізації ним своїх прав. В силу вказаної особливості варто визнати правомірним віднесення до прав неповнолітнього, котрими забезпечується охорона його життя і здоров'я, право на своєчасне

оповіщення відповідних державних органів про факт відсутності в неповнолітнього опіки або піклування з боку батьків (ст. 24 Закону «Про охорону дитинства»). В. В. Голіна також вважає, що на якість охорони прав підлітків, а саме на захист від різних форм насильства, істотно впливає діяльність органів і служб роботи з молоддю, кримінальної міліції у справах неповнолітніх та інших [38, с. 18].

На завершення розгляду складових предмету суспільних відносин, охоронюваних нормою ст. 137 КК, слід зазначити, що ст. 6 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» передбачені інші права, що також відносяться до права на охорону здоров'я. Однак їх реалізація лише побічно сприяє охороні життя і здоров'я неповнолітнього, оскільки передбачає його правову можливість самотійно захищати свої законні інтереси, реалізовувати свободу вибору місця перебування і роду діяльності та інші права. Захист цих прав, на наш погляд, не пов'язаний із відверненням шкоди здоров'ю неповнолітнього і тому вони не відносяться до прав, охоронюваних у порядку ст. 137 КК.

Таким чином, **предметом** (соціальним інтересом) суспільних відносин, що перебувають під охороною ст. 137 КК, є життя і здоров'я дитини з моменту народження і до досягнення нею повноліття, а також фізичний і психічний розвиток дитини. Охорона життя, здоров'я, фізичного та психічного розвитку неповнолітнього передбачає дбайливе ставлення до процесу народження, росту і розвитку дитини, а також охорону здоров'я жінки, яка перебуває у стані вагітності – матері майбутньої дитини.

Суб'єктами (учасниками) цих відносин є особи, які поряд із батьками здійснюють нагляд і контроль за неповнолітніми при проходженні медичних оглядів, під час виховання і навчання, а також навчальної праці. До числа таких осіб відносяться: держава і її органи, органи місцевого самоврядування, медичні працівники, вихователі і інші працівники дитячих дошкільних установ, працівників загальноосвітніх і спеціалізованих шкіл, установ вищого освіти, відділів освіти, гуртків дитячої і юнацької

творчості, спортивних секцій (учителів, інспекторів, тренерів, інструкторів). Учасниками цих відносин є також працівники недержавних (муніципальних, приватних або колективних) підприємств, установ і організацій, а так само окремі фізичні особи, що здійснюють подібний нагляд і контроль за неповнолітніми. Ці особи беруть участь у суспільних відносинах, охоронюваних ст. 137 КК як зобов'язані суб'єкти. До кола учасників цих суспільних відносин, які на відміну від зобов'язаних осіб, реалізують свої права, відносяться неповнолітні - особи, що не досягли 18-річного віку.

Зміст **соціального зв'язку**, що виникає між суб'єктами зазначених відносин полягає в охороні життя і здоров'я неповнолітнього, тобто в створенні і підтримці умов, за яких дитина виношується, народжується, живе і нормально розвивається фізично та психічно. Можливість забезпечення таких умов формується шляхом належного виконання зобов'язаними учасниками окреслених суспільних відносин нормативних приписів. «Важлива ознака розглядуваного соціального зв'язку - обов'язок певної поведінки взаємозалежних, взаємодіючих суб'єктів відносини», - відзначає В. Я. Тацій.

Визнання суспільних відносин щодо охорони життя і здоров'я неповнолітнього, його фізичного та психічного розвитку, охорони здоров'я жінки, яка перебуває у стані вагітності безпосереднім об'єктом, що знаходиться під захистом ст. 137 КК, дозволяє визначити (представити) **механізм заподіяння шкоди** цим відносинам.

Шкода безпосередньому об'єкту заподіюється шляхом злочинного впливу на умови, що заповнюють тимчасовий недолік фізичного, психічного або інтелектуального розвитку дитини. Безпосередньому посяганню в такому випадку піддається соціальний взаємозв'язок між суб'єктами суспільних відносин, що перебувають під охороною статті 137 КК. Суб'єкт суспільних відносин виключає себе з даного відношення (або істотно знижує свою роль у системі відносин) шляхом не дотримання

нормативних приписів і, таким чином, розриває (деформує) встановлений взаємозв'язок. «У будь-якій системі суспільних відносин, урегульованої нормами права або нормами моралі (...) бездіяльність зобов'язаного діяти суб'єкта приводить до розриву соціального зв'язку, заподіяння суспільно значущої шкоди», - відмічає в своїх роботах П. І. Орлов [143, с. 59]. Недотримання правових приписів під час догляду і нагляду за дитиною тягне недостатність предмета суспільних відносин і виникнення стану загрози заподіяння шкоди життю і здоров'ю. У такому стані життя, здоров'я, інтелектуальний і фізичний розвиток дитини позбавлені необхідного захисту і підтримки для запобігання шкоди від неконтрольованого впливу сил природи (температурні фактори, фізіологічні процеси, що протікають в організмі дитини) неусвідомлюваних або необдуманих дій власне потерпілого і інших факторів (у тому числі діяння оточуючих), що перевершують по своїй силі силу волі і рівень розвитку свідомості неповнолітнього. Також варто погодитися з думкою В. К. Глістіна, що суспільні відносини завжди є система із притаманними їй як єдності властивостями, що не зводяться до властивостей її окремих структурних елементів, і будь-які зміни, що відбуваються з кожною із складових частин, тягнуть зміну або руйнують всю систему як цілісність [36, с. 86].

2.3. Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх (аналіз суспільнонебезпечного діяння)

Суспільно небезпечне діяння (дія, бездіяльність) визначене в ч. 1 ст. 137 КК наступним чином: «невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх». Законодавець при викладенні ознак злочину застосував бланкетну диспозицію і вказав в нормі закону про кримінальну відповідальність на «невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків». Тим самим суспільно небезпечна поведінка суб'єкта злочину позначена лише у загальній формі. З метою встановлення змісту

того або іншого конкретного випадку неналежного виконання відповідного обов'язку необхідно звертатися до нормативних актів, що передбачають порядок забезпечення охорони життя і здоров'я неповнолітніх і визначити їхній об'єм (зміст). Отже, необхідно встановити як загальні ознаки, притаманні суспільно небезпечному діянню, так і його специфіку, обумовлену неналежним виконанням конкретних обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх.

У диспозиції частини 1 статті 137 КК зазначено, що при вчиненні злочину діяння виражається двояко: у *невиконанні і неналежному виконанні* обов'язків¹⁶. Вважаємо, що в цьому випадку диспозиція ч. 1 ст. 137 КК вимагає невеликого уточнення. Відповідно до існуючої у теорії кримінального права точці зору зміст поняття «невиконання» припускає повну відсутність необхідних дій (відмову від виконання), а «неналежне виконання» - часткове виконання відповідальною особою вимог, передбачених відповідними нормативними актами [11, с. 62]. На наш погляд, використання в статті конструкції «невиконання або неналежне виконання» не відбиває в повній мірі зміст суспільно небезпечного діяння, оскільки не охоплює випадки вчинення особою в сфері діяльності щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх *дій, прямо заборонених відповідними приписами*. Дійсно, при невиконанні обов'язків винна особа самоусувається і ніяким чином не сприяє охороні благ неповнолітнього, а при неналежному виконанні – керується вказівкам відповідних нормативних актів, але реалізує частину з них або реалізує неякісно (неналежним чином). Заповнити прогалину у закріпленні в законі змісту розглядуваного суспільно небезпечного діяння дозволить, на наш погляд, застосування терміну «порушення». Здатність вказаного поняття повністю

¹⁶ П. П. Андрушко «невиконання та неналежне виконання обов'язку» відносить до способів вчинення розглядуваного злочину, що дещо виходить за межі характеристики злочину, передбаченого ст. 137 КК, і потребує самостійного дослідження.

охоплювати випадки суспільно небезпечної поведінки відповідальної особи, що виявляється як у дії, так і в бездіяльності, неодноразово відзначалася в науковій літературі, визнається іншими вченими [11, с. 62] і автором цього дослідження [61, с. 103-111] та дозволяє зробити об'єктивне судження щодо ступеня суспільної небезпечності суб'єкта розглядуваного злочину. Так, наприклад, вчинення дій, прямо заборонених відповідними вимогами, було встановлено в поведженні завідуючої дитячим комбінатом Н., що розпорядилась залишити в підсобному приміщенні кухні, де зберігалися продукти харчування, отруйну речовину - нітрит натрію. Надалі за її ж розпорядженням залишки цієї речовини з мішка були пересипані у відро з написом «сир» та залишені в цій же коморі. Через зовнішню схожість нітриту натрію з кам'яною сіллю, він був доданий кухарями до супу і в м'ясо, що призначалися для вживання дітьми. В результаті вживання отруєної їжі п'ятеро дітей померли, сімнадцяти дітям були заподіяні тяжкі тілесні ушкодження, чотирнадцяти – тілесні ушкодження середньої тяжкості і дев'ятнадцяти – легкі тілесні ушкодження, що потягли розлад здоров'я. У частині визначення правової сутності суспільно небезпечної поведінки осіб, відповідальних за забезпечення всебічної реалізації прав дитини, погоджуємось з думкою Г. М. Свердлова про те, що «невиконання або неправомірне виконання цих обов'язків батьками являє собою порушення інтересів дітей». Тим самим цей вчений відносить до поняття «порушення», нарівні зі здійсненням дій, прямо заборонених вимогами, випадки невиконання або неналежного виконання відповідних обов'язків.

Важливо також відмітити, що при вчиненні розглядуваного злочину порушуються службові чи професійні обов'язки. Визначення змісту зазначених обов'язків дозволяє відмежувати склад злочину, передбаченого ст. 137 КК, від злочинів, пов'язаних з порушенням обов'язків, що впливають із родинних або, наприклад, цивільно-правових відносин. Так, в залежності від підстави виникнення обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх вбачається відмінність розглядуваного злочину від

злочинів, що передбачені статтями 119 КК «Вбивство через необережність» і 128 КК «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження». При скоєнні вказаних злочинів обов'язки носять загальний характер (дотримання загальноприйнятих норм обережності) і вони передбачають не стільки вчинення суспільно корисних діянь (що характеризує об'єкт злочину, передбаченого ст. 137 КК), скільки утримання від вчинення суспільно небезпечних. Також в залежності від підстави виникнення обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх можливо відмежувати розглядуваний злочин і злочин, що передбачений ст. 166 КК «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування». А саме у разі злісного порушення відповідного обов'язку батьками дитини, що потягло його смерть, діяння належить кваліфікувати за ст. 166 КК.

При визначенні змісту *службових обов'язків* слід ґрунтуватися на положеннях закону про кримінальну відповідальність, у примітці до ст. 364 якого зазначено, що службові обов'язки можуть бути організаційно-розпорядчими чи адміністративно-господарськими, або ж полягати у виконанні функцій представника влади¹⁷. З урахуванням специфіки прав неповнолітнього можна припустити, що в загальному плані порушення службових обов'язків, яке підпадає під дію ст. 137 КК, можливо при керівництві підлеглими на підприємствах, установах і організаціях виховної, культурно-освітньої, медичної та іншої сфер діяльності, де повинні забезпечуватися охорона життя та здоров'я неповнолітніх, а також відбувається зростання, фізичний, розумовий, духовний і емоційний розвиток дитини.

Оскільки ми звернулись до Розділу XVII Особливої частини «Злочини у сфері службової діяльності» видається за доречне вказати на відмінність

¹⁷ Згідно з приміткою до ст. 364 КК, вказані обов'язки можуть виконуватись також за спеціальним повноваженням.

розглядуваного злочину від службової недбалості (ст. 367 КК). На наш погляд норми вказаних статей співвідносяться як загальна та спеціальна і в разі невиконання чи неналежного виконання службовою особою обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх, що спричинило істотну шкоду потерпілому, діяння належить кваліфікувати за ч. 1 ст. 137 КК. У разі настання смерті неповнолітнього або інших тяжких наслідків – за ч. 2 ст. 137 КК.

При визначенні змісту *професійних обов'язків* варто взяти до уваги значення поняття «професійний, тобто такий, що повністю відповідає вимогам окремого виробництва, певної галузі діяльності» [141, с. 626] і припустити, що мова йде про обов'язки, які випливають із трудових відносин між найманим працівником і підприємством, установою або організацією. Діяльність таких підприємств, установ та організацій також націлена на охорону життя і здоров'я неповнолітніх, забезпечення відповідного їх розвитку. Крім того, до різновиду професійних можуть відноситися обов'язки, що випливають із угод між батьками неповнолітнього або особами, що їх заміняють, з одного боку і фізичними особами (в тому числі - приватними підприємцями), з іншого. При цьому згідно Наказу Міністерства праці та соціальної політики України від 08 червня 2001 р. № 260 угода має бути укладена у письмовій формі [186], а якщо стороною угоди виступає приватний підприємець є обов'язковою його державна реєстрація. Що ж стосується зауваження про обов'язковість державної реєстрації приватного підприємця при виконанні обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей вважаємо за неможливе визнання професійною діяльністю, яка здійснюється із порушенням встановленого порядку і лише підпадає під ознаки підприємницької. Неможливе застосування ст. 137 КК і у випадках неналежного виконання приватною особою окремих усних прохань по догляду за неповнолітнім. Виконання подібного прохання, на наш погляд, не може визнаватися професійною діяльністю, а надана згода – підставою виникнення професійного обов'язку.

Відповідно, особи, які займаються діяльністю, що містить ознаки підприємницької, із порушенням встановленого порядку, а так само особи, які погодилися доглянути за неповнолітнім і порушили взяті на себе зобов'язання щодо охорони життя та здоров'я підопічних, за відсутності ознак інших складів злочинів кримінальній відповідальності не підлягають. Разом з тим, уявляється доцільним уточнити редакцію ст. 137 КК, доповнивши визначення обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх вказівкою на «інші договірні обов'язки», і передбачивши, що до таких відносяться обов'язки, що впливають із цивільно-правових угод між приватними особами. У такому випадку закріплюється підстава для притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що не є приватними підприємцями, але взяли на себе зобов'язання щодо охорони життя та здоров'я дітей шляхом укладення відповідної письмової угоди. За таким шляхом розвивається законодавство і йде слідчо-судова практика деяких країн¹⁸.

Являючи собою специфічне вираження суспільно небезпечного і протиправного діяння, порушення обов'язків, незалежно від виду (службові чи професійні), може бути здійснене у двох формах: дії (у випадку вчинення дій, прямо заборонених відповідним нормативним актом) або бездіяльності (при невиконанні або неналежному виконанні покладених обов'язків, за наявності можливості виконати належним чином), а також у поєднанні обох зазначених форм. Слід також зазначити, що порушення може являти собою сукупність суспільно небезпечних діянь декількох відповідальних осіб. Однак при цьому визнаємо, що мова про співучасть у вчиненні розглядуваного злочину йти не може, оскільки він в цілому є необережним.

Форми конкретного порушення (дія або бездіяльність при відсутності нагляду, догляду або ж турботи) перебувають у прямій залежності від

¹⁸ Наприклад, ст. 138 КК Республіки Казахстан «Неналежне виконання обов'язків щодо убезпечення життя і здоров'я дітей» передбачає неналежне виконання обов'язків за спеціальним дорученням чи добровільно взятих, нарівні з обов'язками, покладеними за службою.

змісту відповідного обов'язку. З метою визначення змісту останнього варто зіставити предмет суспільних відносин, охоронюваних нормою ст. 137 КК, з необхідним обсягом дій по забезпеченню відповідної охорони передбачених прав і інтересів.

Насамперед, необхідно визначити зміст обов'язків щодо охорони здоров'я жінки, яка перебуває у стані вагітності – матері майбутньої дитини, які закріплені ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства» і передбачають охорону здоров'я матері до пологів і в післяпологовий період [98]. Зміст таких зобов'язує відповідальних осіб, зокрема, своєчасно звільнити майбутню матір від шкідливих робіт, виконання яких може негативно відбитися на процесі розвитку плоду, попередити її про небезпеку (небажаність) перебування в певних умовах або вживання окремих медичних препаратів. Як ми вже зазначали при характеристиці безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 137 КК, у таких випадках рекомендується зробити аборт. Наявність небезпеки впливу на плід людини радіаційного випромінювання є доведеним науковим фактом, що не вимагає додаткових аргументів. Проте можна вказати на випадок з Ігорем К., що народився в березні 1987 р. у Народичинському районі Житомирської області. У нього з народження була відсутня одна рука і ноги були схожі на риб'ячі плавці. Фотознімки цієї дитини швидко облетіли весь світ і його називали «чорнобильським хлопчиком», а Народичинський район Житомирської області поспіль був оголошений зоною суворого радіаційного контролю [160, с. 4, 6]. Віднесення обов'язків щодо охорони здоров'я майбутньої матері дитини до об'єму обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх дозволяє, на наш погляд, відбити цілісність (безперервність) процесу розвитку людського організму як в утробі матері, так і після пологів, вказати на реальну можливість негативного впливу на даний процес небезпечних і шкідливих факторів, визначити комплекс заходів по посиленню охорони генофонду нації.

Далі, варто вказати на *обов'язки щодо охорони життя і здоров'я немовляти*. В інструкціях, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України № 4 від 05 січня 1996 р. «Про організацію і забезпечення медичної допомоги немовлям в Україні», закріплені обов'язки по підтримці і збереженню процесів адаптації імунобіологічної реактивності. На виконання зазначеного обов'язку відповідальні особи повинні визначити стан немовляти і, відповідно, комплекс заходів по догляду за ним. Порушення цих і інших обов'язків щодо охорони життя і здоров'я немовлят було зафіксовано в 1-ій міській лікарні м. Кривий Ріг Дніпропетровської області. Згідно даним періодичних друкованих видань в період з 5 по 13 вересня 2002 р. із цієї лікарні в інфекційні лікарні міста були госпіталізовані 18 немовлят із вродженою патологією. Після проведення огляду у 6 немовлят виявили паличку сальмонели. З іншими немовлятами проводили профілактичний курс лікування, оскільки вони контактували із враженими дітьми [154, с. 15].

Після народження, незалежно від наявності або відсутності догляду за дитиною з боку батьків, до обов'язків відповідальних осіб входить охорона життя і здоров'я неповнолітнього, прав, які, як вже було зазначали при характеристиці безпосереднього об'єкта, охороняються в комплексі. Тому надалі, при характеристиці обов'язків відповідальних осіб, головна увага акцентується на охороні здоров'я.

Певний комплекс обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітнього стосується *реалізації права останнього на нормальні фізіологічні і санітарно-гігієнічні умови життя*. Крім загальних вимог, які передбачають своєчасне і повноцінне харчування, а також проживання в упоряджених приміщеннях, що відповідають встановленим санітарним і технічним вимогам (Стаття 50 ЖК України), існують вимоги спеціальні.

Так, постановою Міністерства охорони здоров'я України № 53 від 07 травня 2001 «Про медико-санітарне забезпечення літнього відпочинку і оздоровлення дітей» передбачаються обов'язки по створенню безпечних і

здорових умов проживання дітей і підлітків. Окрім інших, до таких обов'язків відноситься проведення паспортизації приміщень для дітей, на предмет їхньої відповідності санітарно-епідеміологічним нормам (п. 1.1.), а також проходження персоналом оздоровчого закладу обов'язкових медичних оглядів (п. 1.3) [188]. Крім цього, ст. 18 Закону України «Про охорону дитинства» передбачено обов'язок працівників органів опіки і піклування контролювати виконання батьками неповнолітнього наказу Міністерства охорони здоров'я України № 52 від 08 лютого 1985 р. «Про затвердження переліку хронічних захворювань, при яких особи, що страждають цими захворюваннями, не можуть проживати в комунальній квартирі або в одній кімнаті зі членами своєї родини» у частині ізолювання останнього від хворого члена родини [156].

Звертаючись до характеристики порушення професійних чи службових обов'язків по забезпеченню неповнолітніх одягом, необхідно врахувати, що в більшості нормативних актів, якими регулюється діяльність дитячих будинків та інтернатів, професійних училищ, цей обов'язок закріплюється в комплексі з іншими, у тому числі з обов'язком по забезпеченню якісного харчування¹⁹. Тому представляється доцільним не називати повторно вже згадані акти законодавства, а лише підкреслити, що в них закріплені нормативи повного забезпечення неповнолітніх сезонним одягом. На виконання цих нормативів адміністрація відповідної установи (підприємства, організації) зобов'язана вести облік вихованців, які перебувають на повному утриманні, вчасно подати заявку на певну кількість комплектів одягу, систематично перевіряти наявність усього необхідного в дитини і контролювати його придатність для носіння.

¹⁹ В тім відмітимо наявність і «спеціалізованих» нормативних актів, які регулюють виконання цього обов'язку - наказ Держкоммолодьспорттуризму України від 22 січня 2001 р. № 120 «Про затвердження мінімальних норм забезпечення вихованців притулків для неповнолітніх одягом, білизною, взуттям та предметами особистої гігієни» [131].

Істотне значення для охорони життя і здоров'я дітей має обов'язок забезпечення вакцинації дитини від відомих захворювань, одержання ними імунологічної підтримки при проживанні в екологічно несприятливих умовах, а також захисту від впливу несприятливих факторів навколишнього середовища. Так, відповідно до Положення про Український центр дитячої імунології [168] і Положення про опорні бази Українського центра грипу і гострих респіраторних інфекцій [164], на відповідальних осіб покладено обов'язок по розробці і впровадженню нових сучасних методів імунологічної діагностики і імунологічного моніторингу імунодефіцитів і системних захворювань у дітей, наданню консультативної допомоги, розробці методів лікування. В розрізі зазначеного обов'язку знаходиться також обов'язок забезпечення карантину і запобігання поширення серед неповнолітніх виявлених захворювань. Зокрема п. 3.10. Типового положення про дитячий будинок-інтернат зобов'язує працівників вказаних закладів направляти новоприбулих дітей в окреме приміщення строком на 14 діб. Приймаючи до уваги незнання неповнолітнім про існування небезпеки зараження інфекційними захворюваннями, деякі вчені цілком обґрунтовано відносять до обов'язків педагогів і медичних працівників (нарівні з батьками) формування у дітей «дбайливого відношення до свого здоров'я, формуванню стійких мотиваційних установок на здоровий спосіб життя як одне з основних умов збереження і зміцнення фізичного, психічного, духовного і соціального здоров'я, закріплення навичок особистої гігієни» [7, с. 20-23]. Подібного роду обов'язок передбачений вищезгаданим Положенням про психологічну службу системи освіти України, у пункті 2.1. якого підкреслюється важливість «створення умов для формування в дітей мотивації до самовиховання і саморозвитку» [166]. Крім цього, ст. 5 Закону України «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 р. до кола обов'язків вихователів відносить «формування гігієнічних навичок і засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я» [185]. Саме через неналежний

контроль за неповнолітніми, які проживали в гуртожитку № 8 університету «Київський політехнічний інститут», вмерла від менінгіту 17-літня студентка. Як було встановлено під час перевірки всього занедужало 10 чоловік, а померла тривалий час займалася самолікуванням [17].

У тісному взаємозв'язку з виконанням обов'язків по встановленню збалансованих норм навчального навантаження перебуває обов'язок по *забезпеченню безпечних і нешкідливих умов навчальної праці та відпочинку*. При цьому примітним є те, що небезпека чи шкідливість умов, подібно до насильства з боку інших осіб, у разі вчинення розглядуваного злочину також носять ймовірний (передбачуваний), а не реальний характер. Так, наприклад, відмова відповідальної особи від захисту дитини, на яку нападає бездоглядна собака належить кваліфікувати за ст. 135 КК. Напроти, невиконання такою особою вимог по огороженню місця активного відпочинку дітей (ігрового майданчика), що дозволило тварині в майбутньому безперешкодно напасти на дитину і ушкодити її здоров'я, підпадає під дію ст. 137 КК.

До числа інших обов'язків вихователів (учителів) також відноситься обов'язок *контролювати присутність неповнолітнього в групі (на занятті) у встановлений час*²⁰. Мова йде про виконання виховних і навчальних планів, що саме по собі гарантує постійну присутність відповідальної особи серед дітей і підлітків. Виконання такого обов'язку значною мірою знижує ризик необережного поводження неповнолітнього за межами установи, при якому він потрапляє в небезпечні для власного життя і здоров'я умови. Прикладом порушення обов'язку по забезпеченню належного контролю за неповнолітнім є діяння вчительки середньої школи с. Готилів Сторожинецького району Чернівецької області, котра за погане поводження

²⁰ Вельми показовими в цьому відношенні є результати проведеної в 2008 р. акції «Урок». Так, з 1 по 15 вересня в Донецькій області виявлено 1123 учні, котрих необхідно було повернути на заняття [109, с. 13-22].

вигнала 15-літнього учня з уроку і той проникнув під час уроку в трансформаторну будку і загинув там від враження електрострумом [18].

Як вже було зазначено при характеристиці безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 137 КК, реалізація прав, наданих неповнолітньому, є залежною від міри *належного виконання відповідальними особами обов'язків щодо охорони його життя і здоров'я*. В такому разі великого значення набуває обов'язок по контролю за наявністю в неповнолітнього батьків або осіб, що їх заміняють. Належний контроль дозволяє вчасно виявити дітей, позбавлених турботи з боку батьків або осіб, що їх заміняють, і тим самим запобігти можливості виникнення реальної небезпеки заподіяння шкоди їхньому життю і здоров'ю. Зокрема, ст. 5 Закону України від 24 січня 1995 р. «Про органи і служби в справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» передбачено, що кримінальна міліція в справах неповнолітніх зобов'язана «повідомляти органи опіки та піклування за місцем перебування неповнолітнього про відомий факт залишення його без опіки» [190]. Як приклад, що підкреслює важливість виконання зазначеного обов'язку, є випадок залишення батьками без догляду і турботи на строк, понад сім днів, чотирирічної дитини. У результаті чого ця дитина перехворіла грипом, пневмонією, середнім отитом і вітряною віспою [34].

Особливу роль у плані охорони життя і здоров'я неповнолітніх грає виконання відповідних обов'язків у дитячих будинках, школах-інтернатах, спеціальних навчальних закладах соціальної реабілітації, будинках-притулках і в інших подібних установах. В такому разі потреба в належній діяльності відповідальних осіб загострюється відсутністю турботи з боку інших осіб, окрім як вихователів і педагогів. Перебування дитини в таких навчальних закладах покладає особливу відповідальність, оскільки припускає виконання обов'язків в комплексі і забезпечення реалізації прав та інтересів неповнолітніх, пов'язаних, насамперед, зі становленням повноцінної особи.

Разом з тим, необхідно визнати, що саме лише створення можливості (ймовірності) заподіяння шкоди життя і здоров'ю неповнолітнього, а також негативних відхилень у його росту і розвитку, яке однак не потягло зазначених у законі наслідків, не може кваліфікуватися як злочин за ст. 137 КК. Для цього є необхідним настання реальної (істотної) шкоди здоров'ю або життю неповнолітнього. У силу чого, при вчиненні подібного роду порушень винних осіб варто притягувати до адміністративної відповідальності. При цьому аналіз чинного адміністративного законодавства дозволяє зробити висновок, що його нормами встановлена відповідальність лише за окремі порушення прав неповнолітніх, що створюють загрозу заподіяння шкоди їхньому життю, здоров'ю і нормальному розвитку²¹. Однак норми, що передбачала б адміністративну відповідальність за порушення професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх діючим адміністративним законодавством не передбачено.

²¹ Мова йде про ст. 184 «Невиконання батьками чи особами, які їх змінюють, обов'язків щодо виховання дітей» і ст. 184-2 «Порушення порядку чи термінів подання інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишились без опіки і піклування» КУпАП. Крім цього в подібних випадках можливе застосування ст. 42 «Порушення санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил», ст. 96 «Недотримання державних стандартів, норм і правил при проектуванні та будівництві» і ст. 175 «Порушення встановлених законодавством вимог протипожежної безпеки».

РОЗДІЛ 3

СУБ'ЄКТ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ЩОДО ОХОРОНИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ

3.1. Суб'єктивна сторона злочину щодо неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей

Аналіз і характеристика об'єктивних ознак злочинного невиконання або неналежного виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх являли собою розгляд предметно-практичної (хоча і суспільно небезпечної) діяльності людини, заснованої на об'єктивних законах природи [11, с. 104]. Подальше дослідження вимагає аналізу і характеристики внутрішніх умов зазначеного злочину, пов'язаних з вивченням психічних процесів у свідомості особи, встановленням його ставлення до об'єктивних ознак, як до діяння, так і до наслідків, визначенням можливих мотивів і цілей невиконання або неналежного виконання професійних чи службових обов'язків. «Вина, її форми, мотив, мета мають важливе значення для встановлення характеру і ступеню суспільної небезпечності, а також караності останнього», - відзначає у своїй роботі Р. В. Вереша [20, с. 94]. Крім цього, докладно охарактеризованими повинні бути ознаки суб'єкта злочину, наявність яких свідчить про обов'язок і можливість особи нести кримінальну відповідальність за вчинення досліджуваного злочину. Ці та інші питання розглядаються в рамках дослідження суб'єктивних ознак складу злочину: суб'єктивної сторони і суб'єкта.

В теорії кримінального права суб'єктивна сторона злочину визначається як внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості і волі до вчиненого суспільно небезпечного діяння і до наслідків цього діяння [97, с. 142]. Саме суб'єктивні особливості діяння надають протиправній поведінці, спрямованій на заподіяння шкоди суспільним відносинам, характер злочину

[124, с. 19]. Зазначена психічна діяльність характеризується певними ознаками суб'єктивної сторони складу злочину: вини, мотиву і мети²². Зазначені ознаки тісно взаємопов'язані між собою, однак їхній зміст і значення для того або іншого злочину відрізняються. Вина особи - це основна, обов'язкова ознака складу злочину, вона визначає саму наявність суб'єктивної сторони і в значній мірі її зміст. Природно, що ця ознака притаманна і розглядуваному злочину - неналежному виконанню обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК). Відсутність вини виключає суб'єктивну сторону і тим самим склад злочину. Мотив і мета, відповідно до загальної теорії кримінального права, є факультативними ознаками, вони мають значення обов'язкових ознак лише у разі, коли названі в диспозиції закону як обов'язкові ознаки конкретного виду злочину [97, с. 142].

В нашому випадку, подібно до об'єктивних ознак складу розглядуваного злочину, його суб'єктивна сторона знайшла відбиття в диспозиції статті 137 КК, а саме передбачено, що обов'язки порушуються внаслідок «недбалого чи несумлінного до них ставлення». І воно не дивно, адже значення даного елемента на вид і міру відповідальності очевидно - залежно від форми вини, змісту мотиву і мети, а в деяких випадках і емоцій, проводиться відмежування діянь, що збігаються зовні, за об'єктивними ознаками, визначається стаття Кримінального кодексу, за якою варто кваліфікувати злочин, встановлюються можливі підстави як притягнення, так і звільнення особи від кримінальної відповідальності за заподіяну шкоду, виводиться ступінь залежності суспільно небезпечних наслідків від діяння суб'єкта злочину [11, с. 104-105].

Вина. Однією з ознак суб'єктивної сторони злочину, як уже було зазначено є вина - психічне ставлення особи до вчинюваної нею дії чи бездіяльності, передбаченої Кримінальним кодексом, та її наслідків. Вина

²² Слід зазначити, що до ознак суб'єктивної сторони ряд науковців відносить також емоції [97, с. 142] або ж емоційний стан людини [99, с.136].

може мати форму умислу або необережності, на що прямо вказано в статтях 24 і 25 діючого кримінального законодавства України і підтримується абсолютною більшістю вчених-криміналістів²³ [97, с. 144]. Дослідники відзначають, що зміст вини це відбиття в психіці (свідомості) особи об'єктивних ознак, що характеризують об'єкт і об'єктивну сторону [3, с. 47], а в деяких випадках також і суб'єкта [74, с. 3-4].

Відсутність принципових розбіжностей щодо поняття і ролі вини в складі злочину, а також, існування двох основних її форм не означає, проте, наявності повної одностайності поглядів вчених щодо змісту ознак окремих форм вини, і їхнього сполучення між собою при визначенні ставлення особи до конкретного суспільно небезпечного діяння і його суспільно небезпечних наслідків.

У теперішній час в науці кримінального права встановилися два напрямки, за якими по-різному оцінюються форми відбиття в свідомості особи об'єктивних ознак вчинюваного злочину. Основна відмінність між ними полягає у визнанні або невизнанні існування поряд з умисною і необережною також змішаною, а на думку деяких вчених і подвійної форм вини [150, с. 156-184].

Ставлення суб'єкта до суспільно небезпечного діяння. Відразу ж зазначимо, що *вчинення злочину, передбаченого ст. 137 КК, можливо тільки при необережному ставленні суб'єкта до суспільно небезпечних наслідків.* Що стосується ставлення особи до невиконання або неналежного

²³ Р. В. Вереша пропонує дещо інше визначення вини і зазначає, що виною є психічне ставлення суб'єкта злочину до обставин, які передбачені як ознаки складу вчиненого ним злочину, виражене у певних формах [20, с. 162]. На наш погляд з подібним визначенням не можна погодитися в силу порушення у такому разі принципу тотожності використання окремих понять. Так, цей вчений під «обставинами» розуміє як цілі елементи складу злочину, так і окремі їх ознаки. Крім того, невдалою є вказівка на ставлення особи до вчиненого, а не до вчинюваного злочину, тобто ставлення до завершеного діяння, що мало місце в минулому. Безумовно, запропоноване ним визначення поняття вини потребує відповідного доопрацювання.

виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх, то воно може бути усвідомлюваним (що свідчить про умисне ставлення до діяння) або неусвідомлюваним (що свідчить про наявність необережної форми вини). В свою чергу усвідомлення особою змісту і характеру вчиненого діяння супроводжується бажанням його вчинення. Неможливо свідомо порушувати певні обов'язки, шляхом їхнього невиконання або неналежного виконання, не бажаючи цього [6, с. 281]. Саме така оцінка психічного ставлення суб'єкта до вчиненого ним суспільно небезпечного діяння впливає зі змісту ст. 24 КК «Умисел і його види», незважаючи на те, що визначення, сформульовані в ній, зорієнтовані на злочини з матеріальним складом.

Відповідно до статті 24 КК умисел поділяється на прямий і непрямий. Критерієм такого поділу умислу на види є його зміст, що визначається «сукупністю тих фактичних обставин, об'єктивних ознак злочину, що мають значення для кваліфікації злочину і індивідуалізації відповідальності злочинця, які відображаються свідомістю винного» [45, с. 83]. При цьому умисел визнається прямим, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання.

Однак, оскільки на даному етапі дослідження завдання полягає у встановленні психічного ставлення особи тільки до діяння, важливим є саме усвідомлення цією особою суспільно небезпечного характеру вчинюваного порушення обов'язків. Воно передбачає усвідомлення фактичного характеру цього діяння і усвідомлення його соціального значення [26, с. 25-26; 42, с. 85]. «Оскільки головною соціальною ознакою злочинного діяння, що визначає його матеріальний зміст, є суспільна небезпечність, то змістом умислу охоплюється усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння. Звідси впливає, що предметом усвідомлення при умислі є: по-перше, фактичний зміст вчиненого діяння і, по-друге, його соціальне значення».

В науці кримінального права питання про те, чи охоплюється змістом умислу усвідомлення протиправності вчиненого діяння, вирішується по-різному. Одні вчені ототожнюють усвідомлення протиправності діяння з усвідомленням його суспільної небезпечності [153, с. 355; 112, с. 296, 300], інші - визнають усвідомлення протиправності елементом умислу [29, с. 26-27], треті - заперечують проти подібного визнання [111, с. 413-414]. На думку А.А. Пінаєва, вимога щодо обов'язкового усвідомлення протиправності діяння нарівні з усвідомленням його суспільної небезпечності, по-перше, суперечить ст. 68 Конституції України, де сказано, що незнання законів не звільняє від кримінальної відповідальності. По-друге, ця вимога не впливає зі змісту статей 24 і 25 КК. По-третє, зі змісту закону впливає, що для кримінальної відповідальності досить усвідомлення суспільної небезпечності діяння без констатації її ступеню [151, с. 115]. На думку П. С. Дагеля і Д. П. Котова до змісту умислу входить також усвідомлення ознак, що характеризують спеціального суб'єкта злочину [45, с. 84]. Однак ця точка зору не була визнана більшістю вчених. Так, О. І. Рарог вважає її несприйнятливою, оскільки подібне припущення не впливає із законодавчого визначення умислу. На його думку, нелогічно виключати з умислу усвідомлення обов'язкових ознак, що характеризують суб'єкта, і включати в нього лише усвідомлення факультативних ознак. При невиконанні обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх особа усвідомлює факт порушення свого спеціального обов'язку, що полягає в дотриманні певних правил, а не той факт, що вона є спеціальним суб'єктом.

Таким чином, психічне ставлення особи до невиконання або неналежного виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх (суспільно небезпечного діяння) може виражатися у виді прямого умислу. Крім цього, таке ставлення може виражатися і у виді злочинної недбалості. В останньому випадку, як вже було зазначено, суб'єкт не усвідомлює суспільної небезпечності свого діяння, хоча повинен був і міг усвідомлювати. Наприклад, завідувача

харчовим блоком піонерського табору дає дозвіл на приготування молочних страв, не перевірявши якість і строк придатності молочних продуктів, вважаючи, що їх постачальник, як звичайно, це проконтролював. В результаті діти одержали отруєння різного ступеня тяжкості. Очевидно, що злочин вона вчинила через злочинну недбалість.

Ставлення суб'єкта до суспільно небезпечних наслідків неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей. Згідно зі ст. 137 КК такими наслідками є: заподіяння істотної шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1), смерть неповнолітнього або інші тяжкі наслідки (ч. 2). Ставлення до цих наслідків, як ми вже зазначили вище, характеризується необережною формою вини, що, згідно ст. 25 КК поділяється на злочинну самовпевненість і злочинну недбалість.

Злочинна самовпевненість має свої особливості, які дають достатні підстави для негативної оцінки такого роду психічного ставлення суб'єкта до вчиненого ним суспільно небезпечного діяння і його суспільно небезпечних наслідків. Легковажність, недостатня продуманість своїх дій, неповага до чужих інтересів - така психологічна характеристика злочинної самовпевненості в кримінальному праві.

При злочинній самовпевненості ставлення суб'єкта до наслідків невиконання або неналежного виконання встановлених обов'язків виражається в передбаченні можливості заподіяння істотної шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1), смерті неповнолітньому або інших тяжких наслідків (ч. 2).

Характер передбачення суспільно небезпечних наслідків при злочинній самовпевненості трактується різними авторами також неоднозначно. Деякі вважають, що в розглянутих випадках передбачення має абстрактний характер [112, с. 312; 10, с. 292]. М. С. Грінберг пише про абстрактний характер самого передбачення [41, с. 102]. А. А. Піонтковський писав, що передбачення при самонадіяності (самовпевненості) носить абстрактний

характер «в силу відсутності свідомого припущення настання передбачених суспільно небезпечних наслідків» [153, с. 369].

Проти такого вирішення досліджуваного питання висловився О. І. Рарог. Передбачення, вважає він, - це певний розумовий процес, що ґрунтується на різних і цілком конкретних фактах, і абстрактним, тобто відірваним від конкретної життєвої ситуації, воно бути не може. Представляється також вірним ствердження В. Г. Макашвілі, О.М. Ємельянова, В. І. Борисова та інших вчених про те, що при злочинній самовпевненості має місце передбачення абстрактної можливості настання наслідків [120, с. 21; 56, с. 113; 15, с. 7].

Вольовий момент злочинної самовпевненості характеризується в законі вказівкою на те, що особа легковажно розраховує на відвернення суспільно небезпечних наслідків. Такого роду розрахунок при самовпевненості має передумовою наявність певних обставин, які здатні, на думку винного, нейтралізувати можливість настання передбачуваних ним наслідків. Ці обставини за своїми властивостями повинні бути об'єктивно здатними запобігти настанню наслідків. До таких обставин можна віднести життєвий досвід, професійну майстерність, дії інших осіб, у тому числі самого потерпілого.

Відповідно до ч. 3 ст. 25 КК необережність є **злочинною недбалістю**, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити.

Не виконуючи обов'язку щодо охорони життя і здоров'я дітей або виконуючи його неналежним чином (не діючи) винна особа не усвідомлює, що її поведінка є суспільно небезпечною (*інтелектуальний момент*), хоча повинна була і могла усвідомлювати (*вольовий момент*). Усвідомлення не охоплює реально існуючого явища дійсності. «При умислі адекватне сприйняття ситуації сприяє заподіяння злочинного результату; при необережності, навпроти, до злочинного результату призводить неадекватне

сприйняття ситуації» [128, с. 190]. Воля особи, у такому випадку, спрямована на вчинення юридично не значущих дій і не спрямована на запобігання небезпечним наслідкам. Оскільки винний не усвідомлює, що необхідно виконати певні обов'язки щодо охорони життя і здоров'я дітей і не бажає їх виконати, остільки діяння характеризується як злочинно недбале.

Відносно наслідків неналежного виконання обов'язків також слід говорити як про непередбачувані (*інтелектуальний момент*) і, в силу їх не передбачення, не бажаними (*вольовий момент*). Підставою кримінальної відповідальності за злочинно недбале заподіяння шкоди є факт заподіяння шкоди життю і здоров'ю неповнолітнього, а умовами відповідальності - обов'язок і можливість утриматися від посягання на об'єкт злочину. «Особа підлягає кримінальній відповідальності лише тоді, коли вчинене нею діяння залежало від особи, коли особа була здатна втриматися від заподіяння шкоди суспільству», - пишуть П. С. Дагель і Д. П. Котов [45, с. 14]. В свою чергу необхідно встановити межі належного (об'єктивний критерій) і можливого (суб'єктивний критерій) у поведінці особи, межі, поза якими настала шкода носить казуальний характер.

Як вже було зазначено, *злочин, передбачений ст. 137 КК, у цілому слід визнати необережним*. Невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення набуває рис кримінально-кримінального діяння тільки у зв'язку з настанням певних наслідків. Це означає, що саме по собі невиконання або неналежне виконання встановлених нормативно-правовими актами обов'язків злочином не є. У такому разі вирішальну роль у криміналізації діяння відіграють наслідки, а отже і ставлення до них. Тому розглядуваний нами злочин є необережним.

Що стосується змісту вини, як ознаки складу злочину, то важливо враховувати не тільки ставлення суб'єкта до суспільно небезпечних

наслідків, але й до діяння. *Ступінь вини*, а отже і суспільна небезпечність вчиненого діяння, за загальним правилом, повинна бути вище у разі, коли особа, яка вчинює передбачений ст. 137 КК злочин, ставиться до дії (бездіяльності) умисно.

Визнання можливості умисного, поряд з необережним, невиконання або невиконання винною особою своїх професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх припускає відмову від вказівки в диспозиції ч. 1 ст. 137 КК на недбале або несумлінне до них (обов'язків) ставлення («внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення»).

Мотив і мета. Відносно мотиву і мети невиконання або неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей поза залежністю від форми вини такого невиконання (змішана або необережна) варто погодитися з думкою В. Є. Квашиса про те, що більшість необережних правопорушень має специфічні мотиваційні ознаки, які виявляються побічно - через низький рівень культури, однобічну соціально-психологічну орієнтацію особи (на задоволення в першу чергу своїх індивідуальних інтересів), через дефекти правосвідомості, недоліки внутрішнього і зовнішнього соціального контролю [78, с. 21]. Якщо мотив - це внутрішній, психологічний рушій людської активності, а в його основі лежить потреба в якомусь життєвому благому, то таким благом не можна визнати зло, що не було передбаченим і було небажаним. Можна говорити про вибір ризикованого способу діяльності, що обумовив заподіяння шкоди [116, с. 35-37]. Специфіка мотивації в необережних злочинах полягає в тому, що мотив не поширюється на суспільно небезпечні наслідки, а тільки детермінує вчинення тих або інших дій, які призводять до таких наслідків. При вчиненні необережного злочину на стадії виконання конкретного обов'язку під впливом зовнішніх обставин відбувається переривання психічної причинності. Це призводить до неузгодженості фактично досягнутої мети особи з наміченим результатом, в силу чого наступають

такі побічні наслідки, які не охоплюються метою. Очевидно, що в необережних злочинах мотив і мета «пояснюють», «виправдовують» (з позиції суб'єкта) тільки акт порушення певних обов'язків, але зовсім не суспільно небезпечні наслідки. В структурі мотивації необережних злочинів значно більший вплив, ніж у мотивації умисних злочинів, справляють позитивні мотиви. При цьому їхня наявність не змінює в цілому негативної оцінки діяння, яким заподіяно шкоду суспільним відносинам. Вчинок особи засуджується не стільки мотивом його здійснення, скільки заподіяними цим вчинком суспільно небезпечними наслідками, наприклад, вихователь дитячого садка в жарку погоду вирішив викупати дітей в озері, у результаті чого одна дитина потонула. На цьому прикладі не важко переконатися, що позитивні мотиви можуть спричинити суспільно небезпечні наслідки. От чому не можна погодитися з думкою вчених, які вважають, що мотиви у всіх випадках є антисоціальними і негативними [108, с. 8-10]. Підтвердженням такого підходу є підміна понять мотиву і мотивації злочину. Мотивація будь-якого злочину, у тому числі і необережного, завжди має суспільно негативний характер, тому що відбиває недостатньо уважне ставлення особи до охоронюваних законом суспільних відносин. Однак сам по собі конкретний мотив може бути позитивним. В літературі класифікація мотивів, стосовно необережних злочинів була дана П. С. Дагелем: «мотиви необережних злочинів (як і умисних) можуть бути і антигромадськими, і соціально-позитивними, і соціально-нейтральними» [46, с. 272]. Вивчення мотивів невиконання або неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей свідчить, що соціально-виправдані і соціально-нейтральні мотиви зустрічаються набагато частіше антигромадських.

Таким чином, суб'єктивна сторона невиконання або неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей може бути охарактеризована в межах змішаної або необережної форм вини. Мотив і

мета цього злочину на кваліфікацію не впливають. В цілому ж злочин вважається необережним.

3.2. Суб'єкт злочину щодо неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей

Згідно зі ст. 18 КК суб'єктом злочину визнається фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Поняття «фізична», «осудна» і «вік кримінальної відповідальності» є обов'язковими ознаками суб'єкта злочину і особа, якій властиві тільки такі ознаки, відповідно, визнається в теорії кримінального права «загальним суб'єктом злочину» [142, с. 28; 114, с. 9; 97, с. 120]. Крім обов'язкових ознак суб'єкта злочину наука кримінального права і Закон про кримінальну відповідальність виділяють також спеціальні ознаки, властиві суб'єктам деяких складів злочинів. Наявність у суб'єкта злочину поряд із загальними також і спеціальних ознак свідчить про те, що даний суб'єкт є «спеціальним» (ч. 2 ст. 18 КК). Відповідно, спеціальним суб'єктом визнається особа, що вчиняє діяння, заборонене не для всіх без винятку осіб, а тільки для певної категорії, до якої вона відноситься [113, с. 18-23]. Такі спеціальні ознаки прямо вказуються в диспозиції статті кримінально-правової норми або безпосередньо впливають із її змісту [97, с. 120].

З приводу суб'єкта злочину, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 137 КК, у диспозиції не передбачається прямих вказівок і зазначається лише те, що винним не виконуються або неналежним чином виконуються професійні або службові обов'язки, а також у самій загальній формі визначається сфера діяльності відповідальних осіб «охорона життя і здоров'я неповнолітніх». На наш погляд у зазначених ознаках об'єктивної сторони цього злочину вбачається, що його суб'єкт, поряд із загальними ознаками, володіє також і спеціальними, які обумовлені покладеними обов'язками і обмежені сферою діяльності, тобто впливають із змісту диспозиції статті.

Загальні ознаки суб'єкта розглядуваного злочину, а також інших злочинів є досить вивченими в теорії кримінального права і не становлять особливих проблем при кваліфікації і застосуванні ст. 137 КК. В силу чого ми не ставимо собі за мету піддавати «осудність» і «вік» детальному дослідженню, оскільки відносно цих ознак суб'єкта істотних особливостей, у тому числі зниженого віку кримінальної відповідальності не передбачено (ч. 2 ст. 22 КК). Також нами визнається, що суб'єктом невиконання або неналежного виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей може бути тільки фізична особа.

Разом з тим, у плані практичного застосування ст. 137 КК і кваліфікації допущеного (-их) невиконання або неналежного виконання особою своїх професійних чи службових обов'язків потрібен розгляд ознак суб'єкта злочину, обумовлених характером займаної посади, виконуваної роботи, а також правовим статусом винного в межах відповідного органа виконавчої влади, підприємства, установи або організації незалежно від форми власності, діяльність яких здійснюється в сфері охорони життя і здоров'я неповнолітніх чи передбачає охорону здоров'я жінок, що перебувають у стані вагітності. Також становить певний науковий і практичний інтерес вирішення питань, пов'язаних із правовою можливістю визнання суб'єктом розглядуваного злочину осіб, що здійснюють нагляд, догляд, турботу або контроль за поведінням дітей, охороняють здоров'я вагітних жінок на інших підставах, наприклад, на підставі цивільно-правових угод.

При визначенні спеціальних ознак суб'єкта суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 137 КК, необхідно, насамперед, врахувати особливості механізму вчинення злочину і тим самим визначити коло осіб, які реально можуть посягнути на охоронювані суспільні відносини. Як ми вже відзначали в розділі 2 цього дослідження «Об'єкт злочину», винна особа посягає на суспільні відносини «зсередини», руйнуючи соціальний зв'язок між їхніми учасниками (суб'єктами) шляхом невиконання або неналежного виконання професійних чи службових обов'язків. Інакше

кажучи, суб'єктом розглядуваного злочину може бути лише учасник, зобов'язаний суб'єкт суспільних відносин, сформованих із приводу охорони життя і здоров'я неповнолітніх, здоров'я вагітних жінок. Тим самим із числа можливих суб'єктів розглядуваного злочину виключаються особи, на яких відповідні обов'язки не покладені. Згідно ст. 137 КК такі обов'язки можуть бути службовими або професійними. Наявність в особи службових обов'язків вказує на його перебування в штаті відповідного органа виконавчої влади, підприємства, установи, організації, діяльність якого (-их) спрямована на охорону відповідних соціальних благ. В свою чергу, наявність професійних обов'язків вказує на діяльність суб'єкта в цій сфері, як виконуючи певні функції, обумовлені штатним розкладом органа виконавчої влади, підприємства, установи або організації (їхніх підрозділів), так і займаючись спеціальною підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи.

Звертаючись до аналізу суб'єкта злочину, винного в невиконанні або неналежному виконанні службових обов'язків, варто підкреслити, що до таких відносяться організаційно-розпорядчі і адміністративно-господарські обов'язки, а також функції представника влади. Зміст цих обов'язків і функцій, загальний перелік осіб, на яких вони можуть бути покладені, визначаються на підставі примітки до ст. 364 КК і, відповідно, у постанові Пленуму Верховного Суду України № 5 від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику по справах про хабарництво». Відтворювати цей перелік не уявляється за доцільне, у силу охоплення ним досить широкого кола осіб, які визнаються службовими і низької ефективності результатів його використання з метою виявлення необхідних спеціальних ознак суб'єкта розглядуваного злочину.

Обмежуючи коло осіб, які є службовими, сферою діяльності щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх, необхідно відзначити, що згідно ст. 13 Основ законодавства України про охорону здоров'я основу державної

політики охорони здоров'я²⁴ формує Верховна Рада України шляхом закріплення конституційних і законодавчих засад, визначення цілей, головних завдань, напрямків, принципів і пріоритетів, встановлення нормативів і обсягів бюджетного фінансування, затвердження переліку комплексних і цільових програм охорони здоров'я і застосування інших заходів. Реалізація державної політики в даній сфері покладена на органи державної виконавчої влади, а особисту відповідальність за неї несе Президент України (ст. 14 Основ). Очевидно, що розв'язання проблеми охорони життя і здоров'я неповнолітніх, їхнього психічного і фізичного розвитку, здоров'я жінок, що перебувають у стані вагітності відноситься до компетенції глави держави і він, у якості вищої службової особи держави, є учасником суспільних відносин, охоронюваних у тому числі і нормою ст. 137 КК. Таким же статусом і відповідними межами компетенції наділені керівники міністерств, відомств, адміністративно-територіальних одиниць, органів державної влади на місцях. Однак слід визнати те, що участь тієї чи іншої особи в якості зобов'язаного до виконання певних функцій у відповідних суспільних відносинах не є ознакою, достатньою і безумовною для визнання такої особи суб'єктом розглядуваного злочину. Викладений підхід повною мірою може бути розповсюджений також і на осіб, які виконують у сфері функціонування вказаних суспільних відносин організаційно-розпорядчі і адміністративно-господарські обов'язки. Запропонований висновок ґрунтується на аналізі ознак об'єктивної сторони, а саме – суспільно небезпечного діяння (дії і бездіяльності). Як було зазначено вище, при вчиненні злочину, передбаченого ст. 137 КК, не виконуються або неналежним чином виконуються обов'язки щодо охорони неповнолітнього від впливу зовнішніх факторів, що містять потенційну (ймовірну) загрозу заподіяння шкоди життю і здоров'ю, запобігання негативного відхилення в його психофізичному розвитку, здійснення

²⁴ Ще раз підкреслимо, що заходи щодо охорони здоров'я передбачають також і охорону життя.

нагляду, догляду, турботи, а також щодо охорони здоров'я вагітної жінки. Очевидно, що зміст перерахованих обов'язків полягає в безпосередній охороні прав і законних інтересів неповнолітнього та його майбутньої матері, фактичному виконанні вимог, певних нормативних приписів. Поряд із зазначеними, інші обов'язки учасників суспільних відносин, охоронюваних нормою ст. 137 КК, можуть полягати в організації трудової діяльності осіб, що забезпечують безпосередню охорону зазначених цінностей в межах підприємства, установи, організації, адміністративно-територіальної одиниці, міністерства, відомства і держави в цілому. Іншими словами функції інших зобов'язаних осіб полягають в забезпеченні належного керування процесами реалізації державних програм у певній сфері життя суспільства. Очевидно, що віднесення управлінських обов'язків до обов'язків щодо безпосередньої охорони (дбайливого ставлення до) життя і здоров'я неповнолітніх, здоров'я вагітних жінок є необґрунтованим. Таким чином робиться попередній висновок, що суб'єктом розглядуваного злочину із числа службових осіб може бути особа, на яку *безпосередньо* покладені відповідні обов'язки (функції) щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх, їх фізичного та психічного розвитку, здоров'я жінок, що перебувають у стані вагітності. Саме тому відповідальність певної категорії службових осіб за неналежне виконання покладених обов'язків по службі, як в нашому випадку, так і в інших, передбачена Розділом II Особливої частини КК «Злочину проти життя і здоров'я особи», а не Розділом XVII «Злочину в сфері службової діяльності». У зв'язку з цим вважаємо за можливе не погодитись із позицією щодо кваліфікації за ст. 137 КК діянь осіб, які неналежним чином контролювали виконання іншими особами обов'язків по охороні життя та здоров'я неповнолітніх, а саме службових осіб органів управління освітою чи управління охорони здоров'я.

В плані визначення кола відповідальних осіб (суб'єктів розглядуваного злочину) слід також відмітити, що порушення обов'язків щодо охорони здоров'я жінки, яка перебуває у стані вагітності може мати місце не лише в

установах і організаціях медичного обслуговування чи освіти. Більше того, зазначимо, що в переважній більшості випадків здоров'я вагітної буде ушкоджуватись у сфері матеріального виробництва із шкідливими чи небезпечними або ж важкими умовами праці. Відповідно суб'єктами розглядуваного злочину, за умови внесення відповідних змін до ст. 137 КК, слід визнавати *керівників, їх заступників, головних інженерів, інженерів з техніки безпеки, начальників відділів (цехів, змін), прорабів, старших майстрів та майстрів, бригадирів підприємств, установ та організацій, які не вжили своєчасних заходів по звільненню вагітної з шкідливих, небезпечних чи важких робіт, не попередили її про можливі негативні наслідки для здоров'я майбутньої дитини у разі подальшого їх виконання.*

Крім цього відповідальність за дотримання заходів щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх покладено на *керівників підприємств, установ і організацій різних міністерств і відомств, на яких учні проходять учбово-виробничу практику.* Як зазначено в ст. 4 «Обов'язки і відповідальність службових осіб» Правил безпеки під час трудового навчання і літніх практичних робіт учнів X-XI класів загальноосвітніх навчальних закладів у сільськогосподарському виробництві «керівництво і відповідальність за організацію охорони праці під час проведення трудового навчання і літніх практичних робіт учнів у сільськогосподарському виробництві покладаються: в установах, заставах Міністерства освіти і науки України - на керівника (директори, завідуючого); у сільськогосподарських підприємствах: на державних підприємствах, в установах і організаціях системи Міністерства агропромислового комплексу України, спілках, асоціаціях, агрофірмах - на керівників (директорів, начальників, завідуючих тощо), у колективних сільськогосподарських підприємствах (КСП) – на голів правління» [171]. Зазначені службові особи відповідають за особисте порушення обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх, а в деяких випадках також за порушення, допущені їхніми підлеглими.

Суб'єктами розглядуваного злочину слід визнати також *службових осіб та працівників органів опіки та піклування, а також підприємств, установ, організацій, на які у встановленому порядку покладено обов'язок повідомити органи опіки та піклування про відсутність у неповнолітнього батьків чи осіб, які їх заміняють*. Згідно п. 2.5. Правил опіки та піклування до числа таких підприємств, установ, організацій в числі інших відносяться житлово-експлуатаційні контори, будинкоуправління, органи в справах сім'ї та молоді, служби в справах неповнолітніх, органи внутрішніх справ, органи соціального захисту населення, органи РАЦСу, нотаріальні контори, судові органи, лікувально-профілактичні установи психіатричного профілю, інші організації й установи [176]. В порушенні (-ях) таких обов'язків вбачаються ознаки суспільно небезпечного посягання на суспільні відносини щодо охорони життя і здоров'я, належного фізичного та психічного розвитку неповнолітніх, а особи, що їх вчинили можуть бути визнані суб'єктами злочину, передбаченого ст. 137 КК.

Беручи до уваги положення законодавства, що дозволяє надання послуг у сфері медичного обслуговування, освіти, а також соціальних послуг суб'єктами господарської діяльності, вважаємо важливим підкреслити, що до кола суб'єктів розглядуваного злочину відносяться службові особи і працівники відповідних підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності.

З огляду на визначення ознак суб'єкта злочину, передбаченого ст. 137 КК, варто звернути увагу на вимоги, що висуваються до особистих якостей службових осіб, а також до якостей осіб, що виконують професійні обов'язки в сфері охорони життя і здоров'я неповнолітніх. Зокрема, згідно п. 3 Положення про формування кадрового резерву керівників державних підприємств, установ і організацій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 1999 р. № 1912 «кандидатами для зарахування до кадрового резерву мають бути професійно підготовлені працівники з повною вищою освітою, які успішно справляються з

виконанням службових обов'язків, виявляють ініціативу, мають організаторські здібності, стаж роботи не менше трьох років, а також працівники, що одержали відповідну рекомендацію за результатами атестації, проведеної на державному підприємстві. Переваги надається чоловікам, віком до 55 років та жінкам - до 50 років» [169]. Примітним є те, що законодавець звертає увагу, поміж іншим, на загальнолюдські якості майбутнього керівника (ініціативність, наприклад), а отже на ознаки, які характеризують можливого суб'єкта злочину. Разом з тим варто визнати, що подібні ознаки не обумовлені кримінальною протиправністю діяння, не відбивають його специфіку, тобто є *додатковими*²⁵. Подібного роду (додаткові) ознаки властиві також особам, які виконують професійні обов'язки щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх. Наприклад, ст. 9 Закону України «Про дошкільну освіту» висуває до педагога вимоги щодо його моральних якостей, загального стану здоров'я [182]. Далі, у п 2.1. Положення про класного керівника також акцентується увага на стані здоров'я педагогічного працівника (фізичного та психічного) [162].

Врахування правового статусу винного і, відповідно, наявності спеціальних (факультативних) ознак суб'єкта злочину – покладених обов'язків (професійних чи, як варіант - службових) щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх, їх фізичного та психічного розвитку чи охорони здоров'я вагітних жінок дозволяє провести відмежування розглядуваного злочину від вбивства через необережність (ст. 119 КК) чи необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження (ст. 128 КК). Так саме спеціальність наявного обов'язку вказує на вчинення злочину,

²⁵ Відмова від визнання додаткових ознак суб'єкта злочину спеціальними запропонована В. М. Куцом. Цей вчений стверджує, що вирішальним критерієм поділу суб'єктів злочину на види є характер кримінальної протиправності діяння. Відповідно, загальний суб'єкт з додатковими ознаками порушує не спеціальну, «вузьку» заборону, а загальну: не убий, не вкради і т. і. (наприклад, матір новонародженої дитини) [113, с. 22-23].

передбаченого спеціальною нормою, а саме нормою ст. 137 КК. Таким шляхом йде і слідчо-судова практика [101].

З огляду на специфіку необережного заподіяння шкоди при бездіяльності, з метою забезпечення правильної кваліфікації і притягнення до кримінальної відповідальності винної особи ми визнаємо можливим керуватися правилом, запропонованим Пленумом Верховного Суду Російської Федерації і викладеним у постанові № 1 від 23 квітня 1991 р. «Про судову практику по справах про порушення правил охорони праці і безпеки гірських, будівельних і інших робіт». Зокрема, у п. 3 зазначеної постанови роз'яснено, що відповідальність за порушення правил охорони праці можуть нести особи, на яких в силу їх службового становища або за спеціальним наказом **безпосередньо покладений обов'язок (1)** забезпечити дотримання правил охорони праці на певній ділянці робіт, а також керівники підприємств і організацій, їх заступники, головні інженери, головні фахівці підприємств, якщо вони **не вжили заходів щодо усунення завідомо відомого їм порушення (2)** правил охорони праці, або **дали вказівки, що суперечать цим правилам, (3) не забезпечили дотримання тих же правил (4)** [145]. Свою згоду із запропонованим правилом щодо встановлення винної особи виражають інші вчені. Так, саме у відсутності контролю за виконанням своїх функцій підлеглими суд вбачив ознаки злочину, передбаченого ст. 137 КК, і визнав К. - директора Центра туризму і краєзнавства школярів відділу освіти м. Северодонецька (Луганська область) винним у вчиненні цього злочину [180].

Таким чином можна зробити висновок, що суб'єктами злочину, передбаченого ст. 137 КК, виступають особи, на яких безпосередньо покладені професійні обов'язки щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх у процесі нагляду, догляду, турботи про них, відверненню зовнішніх загроз (фахівці); керівники установ освіти, охорони здоров'я, окремих матеріальних виробництв, підприємств, установ та організацій соціального супроводу, їхні заступники, головні і провідні спеціалісти

(службові особи), на яких також безпосередньо покладені обов'язки щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх, їх фізичного та психічного розвитку чи охорони здоров'я вагітних жінок, а так само якщо вони не вжили заходів щодо усунення завідомо відомого їм порушення професійних чи службових обов'язків з боку підлеглих, або дали вказівки, що суперечать вимогам законодавства щодо охорони зазначених прав неповнолітніх чи прав вагітних жінок, не забезпечили дотримання тих же вимог з боку підлеглих. Суб'єктами розглядуваного злочину можуть бути також приватні підприємці, що займаються відповідним видом діяльності на законних підставах.

На завершення вважаємо за необхідне визнати, що за його межами залишаються повністю невирішеними питання *покарання за вчинення злочину, передбаченого ст. 137 КК*. В певній мері така нерозв'язаність обумовлена відсутністю необхідного обсягу судово-слідчої практики притягнення до кримінальної відповідальності за цей злочин. Варто також визнати деяку недостатність дослідження в частині зіставлення складу злочину, передбаченого ст. 137 КК, з іншими складами злочинів, що передбачають відповідальність за злочини проти життя і здоров'я особи, злочини в сфері службової діяльності і інших суспільно небезпечних діянь. Певним чином це зроблено за ходом дослідження. Разом з тим, головні завдання, що були поставлені у відповідності із темою дослідження, вбачаються виконаними.

РОЗДІЛ 4. ВІДМЕЖУВАННЯ НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ВІД СУМІЖНИХ СКЛАДІВ ТА ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ ПЕРЕДБАЧЕНОГО ст. 137 КК УКРАЇНИ

В плані відмежування розглядуваного злочину від суміжних діянь слід відмітити, що право неповнолітнього на якісне харчування межує з правами, що захищаються згідно ст. 227 КК «Випуск або реалізація недоброякісної продукції». Вважаємо, що визначальною відмінністю в цих складах злочинів є момент, з якого продукція (а саме – продукти харчування) допускаються відповідальними особами для вживання неповнолітніми. Так, при реалізації неякісних продуктів харчування дитячому садочку діяння продавця слід кваліфікувати за ст. 227 КК, а діяння представників адміністрації дошкільного навчального закладу, які допустили використання цих самих продуктів для приготування страв і у подальшому – вживання дітьми – за ст. 137 КК (за наявності інших ознак складу злочину).

Далі, в обсяг розглянутих прав неповнолітнього на охорону здоров'я входить право на житло. Зокрема мова йде про право неповнолітнього на проживання, а так само на перебування в таких санітарно-гігієнічних і побутових умовах, які не заподіюють шкоду його фізичному, духовному і соціальному благополуччю, а також не загрожують виникненням хвороб і фізичних дефектів. «Прогрес в області охорони здоров'я дитини навряд чи може бути забезпечений, якщо третина дітей у країнах, що розвиваються, залишається без доступу до чистої питної води і половина з них не має доступу до нормальних засобів санітарії» - проголошено в статті 11 Плану дій по здійсненню Всесвітньої Декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей в 90-і роки. У цій частині немаловажним є обов'язок надання окремої кімнати хворому члену родини, з яким вимушено проживають діти - з метою запобігання можливого інфекційного захворювання [156]. Крім прямої відповідальності за забезпечення даного права, покладеної на батьків, передбачена відповідальність працівників

органів опіки і піклування за неналежний контроль за батьками неповнолітнього (особами, що їх замінюють). Складовою частиною права на житло є обов'язок відповідальних осіб дотримуватись санітарно-гігієнічних і протипожежних вимог у загальноосвітніх навчально-виховних і дошкільних виховних установах [177].

Звертаючись до характеристики права неповнолітнього на одяг, варто вказати на необхідність забезпечення його сезонними одягом, взуттям і м'яким інвентарем відповідно до норм, що затверджені у встановленому порядку. При цьому право на одяг є складовою предмета розглянутих суспільних відносин у тих випадках, коли неповнолітні перебувають на утриманні відповідного підприємства, установі, організації (дитячих домах-інтернатах, спортивних школах та ін.).

Право неповнолітнього на достатній життєвий рівень включає також обов'язок своєчасного звернення відповідальних осіб до медичних працівників за наданням дитині (підопічному) необхідної медичної допомоги. У плані аналізу предмета відносин, охоронюваних ст. 137 КК України, варто відмітити, що в деяких випадках виконання такого обов'язку батьками забезпечується обов'язком медичних працівників попередити батьків про неприпустимість подальшого перебування неповнолітнього в умовах, небезпечних для його життя і здоров'я. Про необхідність дотримання санітарних норм говорять також дані, надані ООН, згідно яким щодня 40000 дітей вмирають від недоїдання і хвороб, у тому числі від синдрому набутого імунodefіциту (СНІДу), від відсутності чистої води і в поганих санітарних умовах, а також від наслідків, пов'язаних із проблемою наркоманії (ст. 6 Всесвітньої Декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей від 30 вересня 1990 р.) [29, с. 57-74].

До об'єму права неповнолітнього на первинне медичне обслуговування відноситься, насамперед, належна профілактика захворювань, їхнє недопущення і виявлення на ранніх стадіях розвитку, коли дитина вважається відносно здоровою. Зокрема дитина має право на

вакцинацію від відомих захворювань, одержання імунологічної підтримки при проживанні в екологічно несприятливих умовах, а так само на захист від впливу несприятливих факторів оточуючого середовища. Вказане право детально регламентоване в Положенні про Український центр дитячої імунології, затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України № 98 від 02 червня 1995 р., Положенні про опорні бази Українського центра грипу і гострих респіраторних інфекцій, затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України № 30 від 09 лютого 1998 р., у Всесвітній Декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей в 90-і роки, а також в інших нормативних документах. Слід зазначити, що станом на 1990 рік окремі види дитячих захворювань, що піддаються профілактиці - такі як поліомієліт, правець, туберкульоз і коклюш, проти яких розроблені ефективні вакцини, а також діарейні захворювання, пневмонія і інші гострі респіраторні інфекційні захворювання, які піддаються профілактиці і ефективному лікуванню за допомогою відносно недорогих засобів стали причиною гнітючої кількості випадків смерті дітей у віці до п'яти років, а також того, що ще мільйони дітей щорічно стають інвалідами. Як вказується у п. 9 Всесвітньої Декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей в 90-і роки з метою боротьби із цими захворюваннями можуть і повинні вживатися ефективні заходи на засадах зміцнення мережі первинного медико-санітарного обслуговування і основних медичних послуг у всіх країнах [29, с. 57-74].

Також зазначимо, що в охороні здоров'я дитини, яка не страждає від захворювання та в профілактиці захворювань на ранніх стадіях розвитку полягає одна із відмінностей предмета відносин, які охороняються нормою ст. 137 КК, від предмета відносин, що охороняються нормами ст. 139 та ст. 140 КК. Очевидно, що враховуючи саме цю відмінність розглядуваного складу злочину, Красилівський районний суд Хмельницької області кваліфікував діяння М., завідуючого фельдшерсько-акушерським пунктом, за ст. 137 КК. Так, за матеріалами справи вказаний медичний працівник

неналежним чином виконав свої обов'язки щодо проведення вакцинації неповнолітніх, чим заподіяв істотну шкоду їхньому здоров'ю [103]. В цій частині не можемо погодитися із існуючою в теорії кримінального права позицією щодо можливості кваліфікації за ст. 137 КК ненадання медичної допомоги дітям, які страждають на СНІД та інші невиліковні чи тяжкі захворювання [55, с. 319]. На наш погляд подібні діяння медичних працівників слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 140 КК.

Звертаючись до особливостей життєвого рівня, що забезпечується неповнолітньому, варто розкрити зміст психофізичного розвитку, під яким розуміють «процес закономірної зміни, переходу з одного стану в інший, більш довершений; доведення до певного ступеню духовної, розумової зрілості, свідомості, культурності» [141, с. 643]. Протікання даного процесу розвитку дитини в суспільстві припускає наявність певних умов, що сприяють розвитку або закріплюють його результати. «Всім дітям повинна бути забезпечена можливість визначити себе як особистість і реалізувати свої можливості в безпечних і сприятливих умовах, у родині або серед піклувальників, що забезпечують їхнє благополуччя. Вони повинні бути підготовлені до природного життя у вільному суспільстві», - передбачено в ст. 15 Всесвітньої Декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей 30 вересня 1990 року. П. Рабінович, обравши соціально-потребовий підхід у визначенні змісту права та класифікації прав людини, виділяє групу фізичних прав (життєвих, вітальних) і відносить до таких право на безпечний психо-фізичний розвиток [112, с. 12]. Зі свого боку спеціалісти в галузі педіатрії відмічають важливість своєчасного виявлення позитивних і негативних утворень, які виникають на різних етапах онтогенезу, вміння керувати розвитком особи дитини, розуміючи закономірності цього розвитку [133, с. 52]. Відзначаючи специфіку власне онтогенезу, окремі вчені вірно вказують на те, що «пластичність кори головного мозку обумовлює розвиток дитини навіть у важких патологічних умовах» [92, с. 29]. На необхідність профілактичних оглядів підлітків з

метою виявлення недоліків психічного розвитку вказує у своїх роботах також В. В. Голіна [39, с. 97]. За такого підходу представляється важливою своєчасна компенсація тяжкості існуючих патологій, створення умов, що забезпечують корекцію і сприяють усуненню недоліків. Розкриваючи особливості права неповнолітнього на нормальний психофізичний розвиток необхідно також визнати, що за своєю природою це право охоплюється правом на здоров'я. Однак слідчо-судова практика застосування Закону про кримінальну відповідальність і кваліфікації посягань на здоров'я «звичним» чином обмежується констатацією тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості. При цьому інші аспекти порушеного права на здоров'я (духовне, соціальне благополуччя) до уваги не приймаються. Не вдаючись до спроб змінити «усталене» розуміння поняття здоров'я, пропонуємо розглядати право на фізичний і психічний розвиток як самостійний різновид права на здоров'я, що вимагає відповідної кримінально-правової охорони. У такому випадку цілком доречним є посилання на норми Закону України від 11 липня 2001 р. «Про дошкільну освіту» [102]. Так, ст. 3 цього Закону передбачає обов'язок держави піклуватися про збереження та зміцнення здоров'я, психологічний і фізичний розвиток дітей.

ВИСНОВКИ

В результаті написання магістерської роботи здійснено розв'язання важливого для науки кримінального права наукового завдання, що виявляється у дослідженні факторів соціальної обумовленості встановлення та подальшого збереження кримінальної відповідальності за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, наданні розгорнутого аналізу ознак складу злочину, передбаченого ст. 137 КК, а також формулюванні пропозицій щодо удосконалення редакції цієї статті та практики її застосування.

Наукова новизна роботи характеризується такими підсумковими положеннями:

1. Психічний і фізичний розвиток, життя і здоров'я неповнолітніх являють собою необхідне благо, соціальну цінність, суспільну потребу. На формування цієї суспільної потреби впливають: гостра демографічна ситуація в Україні, перевищення смертності над народжуваністю, високий показник дитячої смертності, високий відсоток дітей, що страждають недорозвиненістю і інші фактори. У своїй сукупності зазначені соціальні фактори відбивають необхідність всебічного забезпечення охорони прав неповнолітніх на нормальний психічний і фізичний розвиток, охорону життя і здоров'я, у тому числі - шляхом належного виконання відповідальними особами своїх професійних, службових або інших договірних обов'язків. Характеристика історичних факторів вказує, що проблема забезпечення охорони життя і здоров'я дітей, а також їх нормального розвитку була і залишається об'єктом спеціальної уваги з боку законодавця. При цьому із середини XIX століття життя і здоров'я неповнолітніх в певній мірі захищаються кримінальним законом від необережного заподіяння шкоди при виконанні обов'язків по нагляду, догляду, контролю за дітьми. У більше ранні періоди розвитку законодавства охорона прав неповнолітніх обмежувалася встановленням інституту опіки, у деяких випадках - майновою відповідальністю. Після

розвалу в 1917 р. Російської імперії положення законодавства, що припускали безпосередню охорону життя і здоров'я неповнолітніх від різного роду необережних діянь при виконанні обов'язків у сфері росту, розвитку, виховання дітей, минулого були майже втрачені до прийняття КК 1960 р. До прийняття КК 2001 р. життя і здоров'я, нормальний розвиток неповнолітніх від подібного роду суспільно небезпечних діянь охоронялися опосередковано – застосовувались норми, що передбачали службові злочини, у сукупності з нормами, які закріплювали відповідальність за необережне спричинення шкоди життю і здоров'ю особи.

Дослідження нормативних факторів свідчить про наявність у неповнолітніх права на всебічну охорону життя і здоров'я, а також фізичного та психічного розвитку від невиконання або неналежного виконання професійних, службових або інших договірних обов'язків у сфері росту, розвитку, виховання дітей. До прийняття ст. 137 КК 2001 р. існувала недостатність нормативно-правової охорони зазначених прав. Також з позицій нормативних факторів обґрунтована доцільність встановлення адміністративної відповідальності за діяння, аналогічне зазначеному в ст. 137 КК, однак що не спричинило істотних суспільно небезпечних наслідків.

Вирішальним аргументом на користь криміналізації розглядуваного злочину з позицій кримінологічних факторів слід визнати ступінь суспільної небезпеки злочину (основний кримінологічний фактор). На формування кількісного показника цього фактору, стосовно злочину, передбаченого ст. 137 КК, впливають: соціальна цінність охоронюваних суспільних відносин, соціальні властивості наслідків порушення (тяжкість і неможливість повного усунення), зміст вини. Кримінальну відповідальність тягне заподіяння фізичної шкоди здоров'ю у вигляді легких тілесних ушкоджень, що спричинили незначну стійку втрату працездатності, середньої тяжкості і тяжкі тілесні ушкодження, самогубство чи замах на самогубство, а також смерть неповнолітнього. На відміну від чинного законодавства пропонується розглядати в якості самостійного суспільно

небезпечного наслідку злочину істотну шкоду фізичному та психічному розвитку неповнолітнього. На ступінь суспільної небезпеки порушення професійних, службових або інших договірних обов'язків щодо охорони життя, здоров'я, належного фізичного та психічного розвитку неповнолітніх, впливає поширеність цього виду порушення, що визнається достатньою для криміналізації, має динаміку зростання.

2. Загальним об'єктом злочину, передбаченого ст. 137 КК, є відповідні суспільні відносини. Родовим – суспільні відносини щодо охорони і забезпечення життя та здоров'я особи. Безпосереднім – суспільні відносини що охороняють життя, здоров'я, психічний та фізичний розвиток неповнолітніх. Зміст цих суспільних відносин полягає в належному виконанні професійних, службових або інших договірних обов'язків зобов'язаними учасниками при здійсненні нагляду, догляду, турботи про неповнолітніх, відвернення впливу на них різного роду небезпек, а також охороні здоров'я вагітних жінок. Поняття «здоров'я неповнолітнього» умовно поділяється на дві складові: відсутність тілесних ушкоджень (хвороб і фізичних недоліків) та належний розвиток (соціальне і духовне благоплуччя). Охорона прав неповнолітніх на психічний і фізичний розвиток, як складову частину здоров'я більш точно відбиває особливості прав осіб, організм яких постійно росте і враховує соціальний інтерес у забезпеченні комплексу найбільш сприятливих умов для такого росту. Охорона здоров'я вагітної жінки відноситься до об'єму безпосереднього об'єкта розглядуваного злочину в частині відвернення шкоди плоду майбутньої дитини.

3. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 137 КК, характеризується діянням, наслідками і причинним зв'язком, ознаками, які стосовно до цього складу є обов'язковими.

Соціальний зміст діяння (дії або бездіяльності) полягає в руйнації суспільних відносин (необхідних умов) щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх. Формальним виразом діяння є порушення, а саме

невиконання, неналежне виконання комплексу обов'язків щодо нагляду, догляду, турботи про дитину, відвернення впливу на неї чи вагітної жінки різного роду небезпек або ж вчинення дії, які прямо заборонені відповідними нормативними актами. Цим же діяння (дія або бездіяльність) створює можливість (ймовірність) спричинення суспільно небезпечних наслідків і тому є суспільно небезпечним. Обсяг діяння і його зміст впливають із форм (дія або бездіяльність), а також зі змісту нормативних актів, що визначають обов'язки щодо охорони життя, здоров'я, фізичного та психічного розвитку. Особливе значення у питанні деталізації («розшифрування») обов'язків відповідальних осіб мають «локальні» норми.

Наслідки невиконання або неналежного виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх полягають в заподіянні істотної шкоди здоров'ю, інших тяжких наслідків або смерті потерпілого. Поняттям «істотна шкода здоров'ю» охоплюється середньої тяжкості і легкі тілесні ушкодження, що спричинили незначну стійку втрату працездатності. До «інших тяжких наслідків» відносяться тяжкі тілесні ушкодження, самогубство чи замах на самогубство. Пропонується криміналізувати наслідки у виді шкоди психічному або фізичному розвитку неповнолітнього. З урахуванням необережної форми вини та властивостей організму підлітка наслідки у вигляді легких тілесних ушкоджень, що спричинили лише короткочасний розлад здоров'я, істотною шкодою здоров'ю не визнаються.

Принципово важливою для дослідників є проблема встановлення причинного зв'язку між діянням і насталими суспільно небезпечними наслідками. З урахуванням опосередкованого характеру причинного зв'язку в злочині, передбаченому ст. 137 КК, вважаємо, що вирішальне значення в цьому питанні має нормативне закріплення правил (норм) визначення ступеня залежності наслідків, особливо у вигляді істотної шкоди психічному або фізичному розвитку, від порушення винними відповідних обов'язків.

4. Із суб'єктивної сторони розглядуваний злочин може бути охарактеризований в рамках змішаної або необережної форм вини. Мотив і мета цього злочину на кваліфікацію не впливають. При змішаній формі вини суб'єкт злочину з прямим умислом не виконує (виконує неналежним чином) свої професійні або службові обов'язки і через злочинну самовпевненість або злочинну недбалість спричиняє шкоду життю і здоров'ю неповнолітнього. При необережній формі вини порушення професійних чи службових обов'язків вчиняється через злочинну недбалість відповідальної особи. Ставлення винного до наслідків у вигляді істотної шкоди здоров'ю, інших тяжких наслідків або смерті неповнолітнього є виключно необережним. В силу визнання можливості навмисного порушення відповідних обов'язків вказівку в ч. 1 ст. 137 КК на «внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення» пропонується виключити.

5. Суб'єктом розглядуваного злочину є фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності і є фахівцем в галузі виховання, охорони здоров'я, нагляду, догляду за дітьми (працівники установ освіти, охорони здоров'я, соціального супроводу, приватні підприємці) або службовою особою, що безпосередньо охороняє життя і здоров'я неповнолітнього, здоров'я вагітної жінки, забезпечує контроль за виконанням фахівцями своїх безпосередніх професійних обов'язків. Пропонується криміналізувати порушення обов'язків щодо охорони життя, здоров'я, фізичного та психічного розвитку неповнолітніх, охорони здоров'я вагітної жінки, що засновані на цивільно-правових угодах з надання послуг.

6. При відмежуванні злочину, передбаченого ст. 137 КК, від суміжних до уваги береться зміст обов'язків щодо охорони життя, здоров'я, фізичного та психічного розвитку неповнолітнього, вік потерпілого, причини виникнення небезпеки для його правоохоронюваних цінностей, правовий статус суб'єкта злочину і інші ознаки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология: Учебное пособие для студентов вузов. Екатеринбург: Деловая книга, 2002. 704 с.
2. Андрушко П. П, Химченко С. М. Ответственность медицинских работников за профессиональные нарушения. *Юридический вестник*. 1994. № 4. С. 67-70.
3. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть. Днепропетровск: Пороги, 1992. 168 с.
4. Борисов В. И. Обязанности органа внутренних дел по установлению причинной связи при совершении автотранспортных происшествий // В сб. науч. трудов «Актуальные проблемы совершенствования административной деятельности органов внутренних дел в условиях развитого социализма». К.: НИИ РИО КВШ МВД УССР, 1983. С. 70-77.
5. Борисов В. И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины: Дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Х., 1992. 399 с.
6. Борисов В. И., Гизимчук С. В. Уголовная ответственность за нарушение правил, норм и стандартов, обеспечивающих безопасность дорожного движения. Харьков: «Консум», 2001. 160 с.
7. Борисов В. И., Куц В. Н. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации. Харьков: НПКФ «Консум», 1995. 104 с.
8. Борисов В.И. Необережність та її види: текст лекції. Харків: Юрид. ін-т, 1991. 23 с.
9. Бурчак Ф.Г. Дальнейшее укрепление правовой защиты государственной и общественной жизни. К.: О-во «Знание» УССР, 1987. 48 с.
10. Василь М. Студентка-первокурсница столичного политеха умерла от менингита. *Факты и комментарии*. 2002. (№ 231). С. 2.
11. Василь М. Семикласник сельской школы, которого выгнали с уроков, погиб от поражения электротоком в трансформаторной будке. *Факты и комментарии*. 2002. (№72). С. 15.

12. Волкова А. Став свідетелем ночного скандала родителей, полуторагодовалый Павлик на пять лет потерял дар речи. *Факты и комментарии*. 2008. (№ 43). С. 7.

13. Всё будет хорошо! Но нужно обследоваться. *Мой ребенок*. 2008. № 5. С. 15.

14. Всемирная Декларация об обеспечении выживания, защиты и развития детей от 30 сентября 1990 г. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_child90.shtml

15. Голіна В. В. Попередження насильства в сім'ї – захист прав людини // Права людини і правова держава (До 50-ї річниці Загальної декларації прав людини): Тези доп. та наук. повідомлень наук.конф.проф.-викл.складу, 10-11 грудня 1998 р. / За ред. Проф. М. І. Панова. Харків: Нац. юрид. акад. України, 1998. 189 с.

16. Голіна В. В. Основні положення концепції Закону України про попередження насильства в сім'ї // Проблеми насильства в сім'ї: правові та соціальні аспекти / Упоряд. О. М. Руднева; наук. ред. А. П. Гетьман. Харків: Право, 1999. 212 с.

17. Голіна В. В., Батиргарєєва В. С., Головкін Б. М. Деякі особливості сучасної злочинності неповнолітніх та шляхи її подолання // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2008. Вип. 62. 207 с.

18. Грамота на права и выгоды городам Российской империи от 21 апреля 1785 г. // Российское законодательство X – XX веков. В 9-ти т. Т. 5. Законодательство периода расцвета абсолютизма. М.: Юрид. лит., 1987. 528 с.

19. Гринберг М. С. Понятие преступной самонадеянности. *Правоведение*. 1962. № 2. С. 97-105.

20. Гринберг М. С. Технические преступления. Новосибирск, Изд-во Новосиб. ун-та, 1992. 141 с.

21. Декларация прав ребенка от 20 ноября 1959 г. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childdec.shtml

22. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»): Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>
23. Державні вимоги до навчальних програм з фізичного виховання в системі освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 25 травня 1998 р. № 188. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0501-98#Text>
24. Дорфман М., Филаретова О. Причина самоубийства расизм! URL: <http://www.vinnitsa.com/vinjew/09Ru/page19.html>.
25. Европейская конвенция об осуществлении прав детей 1996 г. URL: <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/160>
26. Емельянов А.М. К уточнению понятий умышленного и неосторожного преступного поведения. *Уголовное право в борьбе с преступностью*. М., 1981. С. 107-118.
27. Євко В. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування: історичний аспект. *Право України*. 2001. № 8. С. 107-110.
28. Женевская декларация прав ребенка 1924 г. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml
29. Заславская М. Г. Деяние, как признак объективной стороны преступления, предусмотренного ст. 137 УК Украины // *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС*. 2004 р. Вип. 4. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2004. С. 103-111.
30. Заславская М. Г. Непосредственный объект ненадлежащего выполнения обязанностей по охране жизни и здоровья несовершеннолетних // *Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я.Тацій*. Харків: Нац. юрид. акад. України. 2008. Вип. 59. 215 с.
31. Заславская М. Г. Субъективная сторона преступления, предусмотренного ст. 137 УК Украины // *Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій*. Харків: Нац. юрид. акад. України. 2004. Вип. 70. 193 с.

32. Зателепин О. К вопросу о понятии объекта преступления в уголовном праве // Уголовное право. 2008. № 1. С. 29-31.

33. Заходи щодо забезпечення дітей повноцінними продуктами харчування і виробами дитячого асортименту, стимулювання вітчизняного виробництва та реалізації зазначених товарів: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 вересня 2000 р. № 1389. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1389-2000-%D0%BF#Text>

34. Здравомыслов Б. В. Должностные преступления: Понятие и квалификация. М.: ЮЛ, 1975. 168 с.

35. Іваненко Г. В. Деякі теорії спадкоємності давнини// Охорона дитинства. Дитяче право: теорія, досвід, перспективи. Матеріали конференції, присвяченої 80-й річниці від дня заснування державного показового Дитячого містечка імені ІІІ Комінтерну в Одесі: Збірник наукових праць. Одеса: Юридична література, 2001. 252 с.

36. Карпец И.И. Современные проблемы уголовного права и криминологии. М.: Юрид. лит., 1976. 207 с.

37. Касынюк В. И. Уголовная ответственность за повреждение путей сообщения и транспортных средств. Харьков, Юрид. инст-т, 1979. 56 с.

38. Квашиш В.Е. Преступная неосторожность: Социально-правовые и криминологические проблемы. Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 1986. 192 с.

39. Кевлова Л. В. Социальные и правовые принципы защиты детей в Украине от противоправных посягательств на их личные права // Закон і підліток: Матеріали обласної науково-практичної конференції. Донецьк, 27 жовтня 2000 року / Гол. ред. Ю. Л. Титаренко. Донецьк: ДІВС, 2001. 284 с.

40. Ковалев М. И. К вопросу об эффективности уголовного законодательства // Проблемы эффективности уголовного закона / Сборник статей. Ред. коллегия: М. И. Ковалев и др./. Свердловск, 1975. 191 с.

41. Ковалев М. Уголовно-правовые проблемы охраны здоровья с точки зрения прав и свобод человека. *Советская юстиция*. 1989. № 10. С. 20-21.

42. Кодекс законів про працю України: Офіц. Видання. К.: Концерн «Видавничий Дім» Ін Юре», 2004. 160 с.

43. Козаченко И. Я. Проблемы причины и причинной связи в институтах Общей и Особенной частей отечественного уголовного права: Вопросы теории, оперативно-следственной и судебной практики / И. Я. Козаченко, В. И. Курченко, Я. М. Злоченко; Рец. Л. Я. Драпкин и др. СПб: Юрид. центр Пресс, 2008. 789 с.

44. Козлов И. 16-летний подросток, расстрелявший своих соучеников, приговорен к 50 годам лишения свободы // Факты и комментарии. 2002. 17 авг. (№ 150). С. 3.

45. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. д-р юрид. наук, проф. А.В. Наумов. М.: Юристъ, 1996. 824 с.

46. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

47. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

48. Королев Ю. А. Супруги, родители, дети. М.: Юрид. лит., 1985. 176 с.

49. Крестовська Н. М. Проблеми вдосконалення правового захисту дітей від різних форм насильства // Закон і підліток: Матеріали обласної науково-практичної конференції. Донецьк, 27 жовтня 2000 року / Гол. ред. Ю. Л. Титаренко. Донецьк: ДІВС, 2001. 284 с.

50. Кривуля О. М., Куц В. М. Чи можуть бути суспільні відносини об'єктом злочину? *Вісник Університету внутрішніх справ*. Харків, 1997. № 2. 283 с.

51. Кригер Г. Еще раз о смешанной форме вины. *Советская юстиция*. 1967. № 3. С. 5-6.

52. Кримінальне право України: Особлива частина: Підруч. для студентів вищ. навч. закл. освіти / М.І. Бажанов, В. Я. Тацій, В. В. Сташис, І. О. Зінченко та ін.; За ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К.: Юрінком Інтер; Х.: Право, 2009. 496 с.

53. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ. Харків: Юрінком Інтер, 2009. 416 с.

54. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, С. Я. Лихова та інші; За редакцією П. С. Матишевського та інших. К.: Юрінком Інтер, 1999. 896 с.

55. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.; Відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв; Наук. ред. В. А. Клименко та М. І. Мельник. К.: Правові джерела. 2002. 432 с.

56. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.: За заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Видання друге, перероблене та доповнене. Х.: «Одіссей», 2004. 1152 с.

57. Кримінальна справа № 1-210, 2017 р. // Архів Мукачевського районного суду Закарпатської області.

58. Кримінальна справа № 1-720/03, 2016 р. // Архів місцевого суду м. Рівне.

59. Кримінальна справа № 1-99, 2018 р. // Архів Красилівського районного суду Хмельницької області.

60. Кузьминова Л.А. Закон и некоторые направления организации профилактики правонарушений среди несовершеннолетних службами по делам несовершеннолетних в Донецкой области // Закон і підліток: Матеріали обласної науково-практичної конференції. Донецьк, 27 жовтня 2000 року / Гол. ред. Ю. Л. Титаренко. Донецьк: ДІВС, 2001. 284 с.

61. Курс советского уголовного права. Часть Общая. Т. 1 / М. Д. Шаргородский, И. И. Солодкин, С. А. Домахин и др. / Отв. ред. Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. 648 с.

62. Курс советского уголовного права: в 6 томах. Т.2: Преступление / Под. Ред. А.А. Пионтковского, П.С. Ромашкина, В.М. Чхиквадзе. М.: «Наука», 1970. 517 с.
63. Куц В. М. Теоретико-прикладні аспекти проблеми суб'єкта злочину. // Вісник Університету внутрішніх справ. Харків, 1996. № 1. С. 18-23.
64. Лазарев А. М. Субъект преступления: Учеб. пособие для студентов ВЮЗИ. М.: ВЮЗИ, 1981. 63 с.
65. Лукьянов В. В. Двойная» вина – свидетельство отставания юридической науки от требований технического прогресса. *Государство и право*. 1994. № 12. С. 56, 64.
66. Лунеев В.В. Предпосылки объективного вменения и принцип виновной ответственности // *Государство и право*. 1992. № 2. С. 57-61.
67. Макашвили В.Г. Уголовная ответственность за неосторожность: Монография: Для студентов юридических вузов и практических работников: Научное издание. М.: Госюриздат, 1957. 211 с.
68. Матышевский П. С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления. Киев: «Юринком», 1996. 240 с.
69. Медико-биологические требования и санитарные нормы качества продовольственного сырья и пищевых продуктов: Приказ заместителя Министра здравоохранения СССР от 1 августа 1989 г. № 5061-89 (с дополнением от 19 ноября 1991 г.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v5061400-89#Text>
70. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
71. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
72. Механизм преступного поведения (Ю.М. Антонян, П.С. Дагель, О.Л. Дубовик и др. / Отв. ред. В.Н. Кудрявцев). М.: Наука, 1981. 248 с.

73. Михайлов В.И. Нормативное регулирование исполнения приказа и некоторые вопросы уголовного права. *Государство и право*. 1996. № 12. С. 66-76.

74. Михеев Р.И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве. Владивосток, 1983. 300 с.

75. Мінімальні норми забезпечення вихованців притулків для неповнолітніх одягом, білизною, взуттям та предметами особистої гігієни: Наказ Державного комітету у справах молоді, спорту і туризму України від 22 січня 2001 р. № 120. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0290-01#Text>

76. Мошак Г. Г. Вивчення і попередження насильницької смертності неповнолітніх // Охорона дитинства. Дитяче право: теорія, досвід, перспективи. Матеріали конференції, присвяченої 80-й річниці від дня заснування державного показового Дитячого містечка імені ІІІ Комінтерну в Одесі: Збірник наукових праць. Одеса: Юридична література, 2001. 252 с.

77. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для вузов. 7-е изд., стереотип. М.: Издательский центр «Академия», 2002. 456 с.

78. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій. К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. 771 с.

79. Натуральні добові норми харчування в інтернатних установах, навчальних та санаторних закладах сфери управління Міністерства праці та соціальної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 324. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324-2002-%D0%BF#Text>

80. Нерсесян В. А. Ответственность за неосторожные преступления.- СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. 223 с.

81. Неспокійна планета // Урядовий кур'єр. 2002. 30 квіт. (№ 82.) С. 6.

82. Нові норми харчування в дитячих будинках-інтернатах: Наказ Міністерства соціального захисту населення України від 01 березня 1996 р. № 34. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324-2002-%D0%BF#Text>

83. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления: Методологические аспекты. М.: Изд-во НОРМА, 2001. 208 с.

84. Огородник А. Особливості конкретизації оціночних понять в системі складу злочину // Право України. 2001. № 11. С. 117-120.

85. Ожегов С. И. И Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений/ Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. 4-е изд., дополненное. М.: Азбуковик, 1999. 944 с.

86. Орлов П. И. Уголовная ответственность за оставление в опасности потерпевшего при автопроисшествии. Учебное пособие. Харьков, Юридический институт, 1982. 90 с.

87. О судебной практике по делам о нарушениях правил охраны труда и безопасности горных, строительных и иных работ: Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 23 апреля 1991 г. № 1 // Сборник постановлений Пленумов Верховных Судов СССР и РСФСР (Российской Федерации). М.: Спарк, 2008. 948 с.

88. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

89. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков, 1982. 161 с.

90. Панько К. А. Вопросы общей теории рецидива в советском уголовном праве. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1988. 190 с.

91. Пинаев А. А. Курс лекций по Общей части уголовного права Украины. Харьков: «Юридический Харьков», 2002. 568 с.

92. Пинаев А. А. Курс лекций по Общей части уголовного права. Кн. 1. «О преступлении»: Курс лекций: Учебное пособие. Х.: Юридический Харьков, 2001. 289 с.

93. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. М.: Госюриздат, 1961. 655 с.

94. Пиоро Г. В родильном отделении Криворожской больницы новорожденные массово заболели сальмонеллезом». *Факты и комментарии*. 2002. (№ 169). С. 15.

95. Перелік посад педагогічних та науково-педагогічних працівників: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 р. № 963. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2000-%D0%BF#Text>

96. Положення про дитячий будинок сімейного типу: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF#Text>

97. Положення про дошкільний навчальний заклад: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2008 р. № 305. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2003-%D0%BF#Text>

98. Положення про загальноосвітній навчальний заклад: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 р. № 964. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-2000-%D0%BF#Text>

99. Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 06 вересня 2000 р. № 434. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0659-00#Text>

100. Положення про навчально-виховний комплекс «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад», «загальноосвітній навчальний заклад - дошкільний навчальний заклад»: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2008 р. № 306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/306-2003-%D0%BF#Text>

101. Положення про опорні бази Українського центру грипу і гострих респіраторних інфекцій: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 30 від 09 лютого 1998 р.

102. Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 01 серпня 2001 р. № 563.

103. Положення про психологічну систему освіти України: Наказ Міністерства освіти України від 03 травня 1999 р. № 127. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0922-99#Text>

104. Положення про психологічну систему освіти України: Наказ Міністерства освіти України від 03 травня 1999 р. № 127 // Офіційний вісник України. 2000. № 1. Ст. 18.

105. Положення про Український центр дитячої імунології: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 02 червня 1995 р. № 98.

106. Положення про формування кадрового резерву керівників державних підприємств, установ і організацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 1999 р. № 1912. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1912-99-%D0%BF#Text>

107. Положення про шкільну психолого-медико-педагогічну комісію: Наказ Міністерства освіти і науки України від 20 серпня 1996 р. № 278. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0518-96#Text>

108. Попов А. Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 465 с.

109. Популярная медицинская энциклопедия. Гл. ред. В. И. Покровский. 5-е изд. М.: «Издательский Дом Оникс», «Альянс-В», 1998. 688 с.

110. Порядок повного державного утримання та забезпечення учнів державних професійних навчально-виховних закладів безкоштовним харчуванням і стипендією: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 серпня 1994 р. № 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-94-%D0%BF#Text>

111. Порядок та норми надання послуг з харчування учнів у професійно-технічних училищах та середніх навчальних закладах, операції з надання яких звільняються від оподаткування податком на додану вартість: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1997 р. № 1200. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1200-97-%D0%BF#Text>

112. Правила безпеки під час навчання й літніх практичних робіт учнів X-XI класів загальноосвітніх навчальних закладів у сільськогосподарському

виробництві: Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 16 листопада 1998 р. № 219. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0793-98#Text>

113. Правила опіки та піклування: Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України 26 травня 1999 р. № 34/166/131/88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99#Text>

114. Правила пожежної безпеки для закладів, установ і організацій системи освіти України: Наказ Міністерства освіти України і ГУДПО МВС України від 30 вересня 1998 р. № 348/70. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0800-98#Text>

115. Про держаний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>

116. Про дошкільну освіту: Закон України від 11 липня 2001 року № 2628-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>

117. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травень 2017р. № 2059-VІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>

118. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3782-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>

119. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 13 травня 1999 року № 651-ХІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

120. Про затвердження Форми трудового договору між працівником і фізичною особою та Порядку реєстрації трудового договору між працівником і фізичною особою: Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 08 червня 2001 р. № 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0554-01#Text>

121. Про зону надзвичайної екологічної ситуації: Закон України від 13 липня 2000 р. № 1908-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text>

122. Про медико-санітарне забезпечення літнього відпочинку і оздоровлення дітей: Постанова Міністерства охорони здоров'я України від 07 травня 2001 р. № 53.

123. Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі від 15.08.2014 № 1348/5/572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14#Text>

124. Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх: Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>

125. Про організацію діяльності загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 1993 р. № 859. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/859-93-%D0%BF#Text>

126. Про організацію харчування окремих категорій учнів у загальноосвітніх навчальних закладах: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 червня 2002 р. № 856 (із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 850 від 04 червня 2008 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2002-%D0%BF#Text>

127. Про заборону тютюнопаління в навчальних закладах та установах Міністерства освіти і науки України: Наказ Міністерства освіти і науки України від 12 лютого 2001 р. № 57. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0855290-04#Text>

128. Про обсяг і характер домашніх завдань для учнів початкової школи: Лист Міністерства освіти і науки України від 29 грудня 2001 р. № 1/9-468. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-468290-01#Text>

129. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

130. Про позашкільну освіту: Закон України від 22 червня 2000 р. № 1841-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>

131. Про порядок безкоштовного забезпечення продуктами дитячого харчування дітей перших двох років життя із малозабезпечених сімей: Інструкція Міністерства охорони здоров'я України від 30 березня 1994 р. № 42. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0086-94#Text>

132. Про соціальну роботу з дітьми та молоддю: Закон України від 21 червня 2001 р. № 2558-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>

133. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2008 р. № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text>

134. Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 г. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text>

135. Про судову практику у справах, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 жовтня 1982 р. № 6 (зі змінами станом на 03 березня 2000 р.) // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. Х.: «Одіссей». 464 с. С. 172-176.

136. Про утворення Державної інспекції навчальних закладів: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 886.

137. Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини: Закон України від 23 грудня 1997 р. № 771/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2809-15#Text>

138. Прохоров В. С. Преступление и ответственность. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. 136 с.

139. Прохоров В. С. Преступление и ответственность. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. 136 с.

140. Рабінович П. Соціальна сутність прав людини. *Юридичний вісник України*. 2009. 9-15 квіт. (№ 14). С. 12.

141. Рарог А. И. Вина в советском уголовном праве. Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та, 1987. 186 с.

142. Рашковская Ш. С. Преступления против жизни, здоровья, свободы и достоинства личности. Лекции для студентов ВЮЗИ. / Под ред. А. Н. Васильева. М, 1956. 84 с.

143. Рудой К. М. Щодо актуальності проблеми профілактики злочинів, скоєних неповнолітніми // Закон і підліток: Матеріали обласної науково-практичної конференції. Донецьк, 27 жовтня 2000 року / Гол. ред. Ю. Л. Титаренко. Донецьк: ДІВС, 2001. 284 с.

144. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР 1919 г. // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. 1919 г. № 66. Ст. 590.

145. Русская правда (пространная редакция) // Российское законодательство X – XX веков. В девяти томах. Т. I. Законодательство Древней Руси. М.: Юрид. лит., 1984. 432 с.

146. Рыбинская И. 25 новорожденных в Харьковском роддоме № 5 пришлось эвакуировать из-за сильного задымления в подвале // Факты и комментарии. 2004. 14 янв. (№ 4). С. 2.

147. Саксонское зеркало: Памятники, комментарии, исследования // Отв. ред. В. М. Корецкий. М.; Наука, 1985. 270 с.

148. Самощенко И. Объект угрозы как самостоятельного преступления // Вестник Академии правовых наук Украины. 1997. № 2. С. 175-180.

149. Сахаров А. Б. Ответственность за должностные злоупотребления по советскому уголовному праву. М., Госюриздат, 1956. 210 с.

150. Сахаров А.Б. Уголовно-правовая охрана безопасности условий труда в СССР. М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1958. 184 с.

151. Свердлов Г. М. Охрана прав детей в советском семейном и гражданском праве. Изд-во АН СССР, Москва, 1955. 157 с.

152. Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления. К.: Наук. думка, 1978. 303с.

153. Титаренко И. А., Гаврилюк Г. Н. Социальные и правовые аспекты сиротства // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Жінки за духовну безпеку суспільства». Ч. II, м. Харків, 11 – 12 червня 1999 р. / Держ. ком. України у справах сім'ї та молоді; Редкол.: В. І. Астахова та ін. Х., 1999. 64 с.
154. Тихий В. П. Проблеми вини у злочинах проти суспільної безпеки // Вісник Академії правових наук України. 1996. № 5. С. 153-160.
155. Тихонов К.В. К вопросу о разграничении форм виновности в советском уголовном праве. *Правоведение*. 1963. №3. С. 84-89.
156. Ткаченко Ю. Г. Методологические вопросы теории правоотношения. М., 1980. 176 с.
157. Томилин А. Уголовная ответственность руководителя организации. *Хозяйство и право*. 1999. № 12. С. 89-91.
158. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления. М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1957. 363 с.
159. Трибушная Л. Стыдясь своего нездоровья, 16-летний подросток, вопреки запретам медиков, во время летней практики вместе с одноклассниками приводил в порядок школьный стадион. *Факты и комментарии*. 2002. 13 июня. (№106). С. 14-15.
160. Трубецкой Е. Н. Смысл жизни // Русские философы. Антология. М., 1994. 413 с.
161. Уголовное дело № 1-223/02, 2012 г. // Архив местного Балаклавского районного суда г. Севастополя.
162. Уголовное дело № 1-229, 2016 г. // Архив Орджоникидзевского районного суда г. Харькова.
163. Уголовное дело № 1-470, 2016 г. // Архив Коминтерновского районного суда г. Харькова.
164. Уголовное дело № 416014, 2018 г. // Архив местного суда Изюмского района Харьковской области.

165. Уголовный кодекс Республики Казахстан / Закон Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167 (Ведомости Парламента РК, 1997 г., № 15-16, ст. 211) / Предисловие министра юстиции Республики Казахстан, докт. юрид. наук, проф. И. И. Рогова. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 466 с.

166. Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий. – 3-е изд., исправл. и дополн. / Отв. ред. С. С. Яценко. К.: А.С.К., 2008. 1088 с.

167. Уголовный кодекс УССР = в редакции 1927 года: Кодекс. изд. 2-е, официальное. Юриздат. Наркомюста УССР, 1927. 135 с.

168. Уголовный кодекс УССР = Утвержден ВУЦИК 23 августа 1922 г.: с алфавитным указателем изд. 2-е, официальное. Харьков: Юриздат Наркомюста УССР, 1922. 100 с.

169. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных от 15 августа 1845 г. // Российское законодательство X – XX веков. В 9-ти томах. Т. 6. Законодательство первой половины XIX века. М.: Юрид. лит., 1988. 432 с.

170. Унгурян О. Родившись с очень короткими ножками, ступнями, похожими на плавники рыбы, и только одной рукой, трехлетний малыш ... пытался играть в футбол. *Факты и комментарии*. 2008. 7 марта. № (44). С. 4, 6.

171. Устав святого князя Володимира о церковных суждех. Синодальная редакция. Комментарий // Российское законодательство X – XX веков. В девяти томах. Т. I. Законодательство Древней Руси. М.: Юрид. лит., 1984. 432 с.

172. Устименко В. В. Специальный субъект преступления. Х.: Выща шк. Изд-во при ХГУ, 1989. 104 с.

173. Утевский Б. С. Уголовное право. М.: Госюриздат, 1950. 278 с.

174. Утевский Б.С. Вина в советском уголовном праве: Научное издание. М.: Госюриздат, 1950. 318 с.

175. Учреждения для управления губерний от 7 ноября 1775 г. // Российское законодательство X – XX веков. В 9-ти т. Т. 5. Законодательство периода расцвета абсолютизма. М.: Юрид. лит., 1987. 528 с.

176. Фармаковский В. Школьная диететика: Учение о сбережении здоровья детей, посещающих школу / Изложил по доктору Г. Кленке В. Фармаковский. – 6-е изд. Симбирск: Печатня Анучина, 1878. 189 с.
177. Федосова Г., Григор'єва Н. Якщо роботодавець – приватний підприємець. *Урядовий кур'єр*. 2019. 10 черв. (№ 107). С. 12.
178. Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину. *Право України*. 1999. № 6. С. 75-78.
179. Фесенко И. О. Влияние школы на здоровье детей. Х.: Харьк. губ. ведомости, б.г. 32 с.
180. Филановский И. Г. Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению. Л: Изд-во Ленинград. ун-та, 1970. 174 с.
181. Филимонов В. Д. Криминологические основы уголовного права. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1981. 209 с.
182. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. 6-е изд., перераб и допол. М.: Политиздат, 1991. 560 с.
183. Философский энциклопедический словарь. М.: ИНФРА-М, 1997. 576 с.
184. Фролов Е., Свинкин А. Двойная форма вины. *Советская юстиция*. 1969. №7. С. 7-8.
185. Хартия Генриха I (1100 г.) // Памятники истории Англии XI – XIII вв. Рус. и лат. тексты Великой Хартии Вольностей и др. документов. Пер. и введ. акад. Д. М. Петрушевского. М.: Соцэкгиз, 1936. 238 с. С. 40-45.
186. Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве. М., Госюриздат, 1963. 384 с.
187. Шаргородский М. Д. Преступления против жизни и здоровья. М., Юр. Изд-во Минюст СССР, 1947. 511 с.
188. Шмидт К. А. Надзор за правильным положением тела детей: Советы родителям, воспитателям и учителям. СПб.: Тип. Котомина и К, 1883. 29 с.
189. Щербак А. И. Правовая ответственность должностных лиц аппарата государственного управления. Киев, «Наукова думка», 1980. 132 с.

190. Юзікова Н. С. Кримінально-правові проблеми відповідальності проти неповнолітніх: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. О., 1999. 191 с.

191. Ярмыш Н. Н. К вопросу о родовом объекте преступлений против жизни, здоровья, свободы и достоинства личности // Актуальные вопросы правотворческой и правоприменительной деятельности: Тематический сборник научных трудов: Научное издание. К.: УМК ВО, 1992. 140 с.
